

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tina Belej

Kulturna društva v Laškem od konca 19. stoletja dalje

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tina Belej

Mentor: doc. dr. Aleš Gabrič

Kulturna društva v Laškem od konca 19. stoletja dalje

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

Za strokovno pomoč, napotke in spodbudne besede pri izdelavi diplomskega dela se zahvaljujem mentorju, doc. dr. Alešu Gabriču, ter vsem, ki so mi pomagali pri zbiranju informacij in gradiva, še posebej ga. Metki Mavri iz Turistično informacijskega centra Laško ter g. Jožetu in Tomažu Majcnu iz Muzeja Laško.

Prav tako se za vso podporo, potrpežljivost in moč zahvaljujem svojemu fantu, družini, najbližjim in prijateljem. Hvala, ker ste bili z mano in se niste vdali!

Na koncu pa bi se rada zahvalila še neznani osebi in vsem, ki ste mi vrnili življenje. Hvala!

KULTURNA DRUŠTVA V LAŠKEM OD KONCA 19. STOLETJA DALJE

Korenine današnjega kulturnega dogajanja segajo v čas druge polovice 19. stoletja. V tem obdobju so kot posledica različnega političnega in družbenega dogajanja začela nastajati narodna društva, zaradi večje izobraženosti so se posamezniki začeli povezovati v kulturna in umetniška društva, razvoj gospodarstva, industrije in urbanizacija pa so širjenje društev še spodbujali. Z razvojem narodne čitalnice v takratnem Laškem trgu se je sprožil razvoj vrste kulturnih dejavnosti, vsaka zase so delovala nemška in slovenska društva ter nemška in slovenska šola. S koncem prve svetovne vojne so se začele še veliko bolj poudarjati ideološke razlike, ki so se posledično preselile na kulturno področje. S ponovno obuditvijo kulturne in društvene tradicije po drugi svetovni vojni se je tradicija nekdanjih društev ohranila vse do danes. V diplomskem delu predstavljamo oris kulturnega dogajanja v Laškem od konca 19. stoletja, delovanje posameznih kulturnih društev, narodna in ideološka razmerja na kulturnem področju društvenega delovanja in ohranjanje tradicije nekdanjih društev v današnji kulturni podobi mesta Laško.

KLJUČNE BESEDE: narodna društva, kulturna društva, šolstvo, glasbena dejavnost, turizem

CULTURAL ASSOCIATIONS IN LAŠKO SINCE THE END OF THE 19TH CENTURY

The roots of today's cultural developments go back in the time of second half of 19. century. During this period as a result of different political and social developments national associations came into existence, because of higher education individuals began to link into cultural and artistic societies and the development of economy, industry and urbanization encouraged the spread of these associations. With the development of a national reading society in the current Square of Laško development of a range of cultural activities was initiated, there worked German and Slovenian clubs, each individually, and the German and Slovenian school. With the end of World War I ideological differences became even more highlighted and consequently moved to the cultural field. With the resuscitation of cultural and of a society tradition after the World War II the tradition of former societies retains to this day. Presented is the outline of cultural developments in Laško from the end of the 19th century, the operation of the various cultural associations, national and ideological relations in the cultural field of a society operation, and the preservation of the traditions of former societies in today's cultural image of the city Laško.

KEY WORDS: national associations, cultural associations, educational system, music sphere of activity, tourism.

KAZALO

1 Uvod.....	7
2 Je vsega kriva železnica?.....	10
3 Razvoj šolstva v Laškem.....	17
3.1 Slovenska šola (1891–1914)	20
3.2 Nemška trška šola (1981–1914).....	24
3.3 Slovenska in nemška šola med prvo svetovno vojno.....	28
3.4 Laška šola med obema vojnama (1918–1941).....	29
4 Ustanovitev Čitalnice, Bralnega društva in Družbe sv. Cirila in Metoda	31
4.1 Narodna čitalnica v Laškem (1868–1971)	31
4.2 Družba sv. Cirila in Metoda ter Bralno društvo	37
4.2.1 Družba sv. Cirila in Metoda (1891–1912)	37
4.2.2 Bralno društvo (1893–1914)	41
5 Ustanovitev in dejavnost ostalih slovenskih kulturnih društev do leta 1941 in med vojno ..	45
5.1 Razvoj glasbene dejavnosti v Laškem	45
5.1.1 Godbe na pihala in različne instrumentalne zasedbe	45
5.1.2 Zborovsko petje.....	52
5.2 Razvoj gledališke dejavnosti v Laškem	54
5.3 Olepševalno društvo Laško	56
5.4 Muzej Laško.....	60
5.5 Sokoli in Orli.....	66
6 Kulturna društva po letu 1945 in ohranjanje tradicije društev v današnji kulturni podobi	
Laškega.....	70
7 Sklep.....	78
8 Literatura	84

KAZALO TABEL IN SLIK

Tabela 3.1: Šolski obisk med leti 1869–1891	18
Tabela 3.2: Šolski obisk slovenske šole med leti 1891–1914	21
Slika 3.3: Novo zgrajena nemška trška šola oziroma Deutsche Volksschule	25
Tabela 3.4: Šolski obisk nemške trške šole med leti 1891–1914	26
Tabela 3.5: Obisk nemške trške šole ter slovenske šole med prvo svetovno vojno	28
Slika 4.1: Izvolitev prvega odbora Narodne čitalnice v Laškem trgu	32
Slika 4.2: Pravila laške čitalnice	33
Slika 4.3: Častni člani laške čitalnice	35
Slika 4.4: Stran iz zapisnika podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda v Laškem	38
Slika 4.5: Račun iz zapisnika podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda v Laškem	40
Slika 4.6: Stran iz zapisnika bralnega društva	42
Slika 5.1: Del prva laška pihalna godbe leta 1884	46
Slika 5.2: Narodni slovenski salonski orkester v Laškem	48
Slika 5.3: Orlovski ženski tamburaški zbor	49
Slika 5.4: Tako imenovana tretja laška godba	50
Slika 5.5: Moški pevski zbor Hum Laško	53
Slika 5.6: Nastopajoči v opereti Hmeljska princesa	54
Slika 5.7: Naslovna stran pravil Olepševalnega društva	56
Slika 5.8: Jadranske in beneške noči na obrežjih Savinje	58
Slika 5.9: Slavnostna listina ustanovnih članov in donatorjev Laškega muzeja	62
Slika 5.10: Laški oziroma Valentinčičev muzej na začetku svojega delovanja	63
Slika 5.11: Valentiničeva kronika	65
Slika 5.12: Novo zgrajeni Sokolski dom s parkom	67
Slika 6.1: Sodoben in prenovljen Kulturni center, nekdanji Sokolski dom	72
Slika 6.2: Muzej Laško	73
Slika 6.3: Plakat, ki je vabil na prvo in drugo Pivo in cvetje	75

1 Uvod

Zgodovina Laškega sega daleč v preteklost, tja do Keltov in kasneje Rimljanov, ki so tu odkrili in izkoriščali vrelce. Z naselitvijo Slovanov podatki o dogajanju zamrejo, vendar je srednji vek s svojo dinamiko na laška tla prinesel tudi kulturni razvoj, na primer samostan v Jurkloštru z bogato knjižnico ter dediščino Babenberžanov, Mihaela Tiffernusa in Primoža Trubarja. Veliko teh zaprašenih in pozabljenih delcev zgodovine bi bilo vredno na novo odkriti. Slovenskost se je namreč na tem področju vseskozi bojevala z močno nemško silo, glavni boji prevlade pa so se bili prav prek kulture. Na kakšen način so se torej Slovenci zoperstavili Nemcem, kako se je to odražalo na njihovem življenju in vplivalo na oblikovanje slovenske identitete? Nenazadnje je kulturno dogajanje vplivalo na razvoj in ohranjanje kulturne tradicije do danes. Treba se je zavedati, da so se Slovenci takrat borili ne le proti gospodarskemu, ampak tudi proti kulturno močnejšemu nasprotniku, zato je bil ta boj še toliko težji. Ključen je bil boj za slovenski jezik v šolah, na uradih, v javnosti na splošno. Pogosto so ustanavljali društva in tako predstavljali protiutež močnemu nemštvu in nemškim društvom, dogajalo pa se je tudi nasprotno. Po obeh svetovnih vojnah so morali Laščani znova in znova iskati moč, motivacijo in zagon za ohranjanje bogate tradicije svojih prednikov. Vojna je namreč vedno vodila v iskanje in nastanek novih vrednot, skozi katere so utemeljevali svojo kulturno dejavnost.

Korenine današnjega kulturnega dogajanja segajo v čas druge polovice 19. stoletja. Z odpravo fevdalizma po letu 1848 so se končale spone, ki so omejevale posameznika pri svobodnem združevanju. Pred tem lahko govorimo samo o cerkvenih bratovščinah, cehih, ki so s svojo okostenelo strukturo zavirali razvoj, pa tudi kmečkih puntih, ki so pod okriljem skupnih interesov združevali kmete. Ljudje oziroma kmetje so bili z odpravo fevdalizma rešeni obveznosti, ki so jih vezale na zemljo. Deležni so bili višje izobrazbe, z ukinitvijo cehov so lahko postali obrtniki in na tak način se je širilo polje njihovih svoboščin. S propadom fevdalizma se je začelo izrazitejše narodno prebujenje, ki je rodilo narodna društva, zaradi večje izobraženosti so se posamezniki začeli povezovati v kulturna in umetniška društva, sam razvoj gospodarstva, industrije in urbanizacija pa je širjenje društev še spodbujal.

Z razvojem narodne čitalnice v takratnem Laškem trgu se je sprožil razvoj vrste kulturnih dejavnosti, ki so se potem – ene bolj, druge manj, nekatere prekinjeno, druge kontinuirano – ohranile do danes, spet druge pa so nastale na novo.

Glavni namen diplomskega dela je predstaviti oris kulturnega dogajanja v Laškem od konca 19. stoletja, analizirati nemške in slovenske kulturne ustanove oziroma društva, predstaviti posamezna društva in njihovo ideološko opredeljenost na področju kulture ter nenazadnje predstaviti ohranjanje tradicije nekdanjih društev v današnji kulturni podobi mesta. S tem namenom smo postavili dve delovni hipotezi:

1. V manjšem kraju kot je Laško trenja med nacionalno (slovensko – nemško) in idejno (liberalno – katoliško) različnimi društvi niso bila tako močna kot v večjih krajih in so složno oblikovala kulturno podobo kraja.
2. Današnja kulturna dejavnost v Laškem izhaja iz tradicije društev ustanovljenih konec 19. in na začetku 20. stoletja.

Pregled kulturne podobe Laškega bomo začeli s splošno predstavitevjo kraja, v kateri bomo izpostavili politično, gospodarsko in kulturno dogajanje pred drugo svetovno vojno, ki predstavlja ozadje delovanja posameznih društev.

Brez šolstva in njegovega razvoja si težko predstavljamo razvoj ostalih društev. Šolstvo in kulturo namreč povezuje globoka vez, mnogokrat so bili prav učitelji in izobraženci pobudniki kulturnega dogajanja. Šolska dejavnost se je v Laškem začela veliko pred nastankom čitalnice, je pa čez leta omogočila kulturno udejstvovanje na različnih področjih. Ker je šolstvo tako pomembna institucija, so se prav na tem področju bili močni nacionalni boji med Nemci in Slovenci, ki so vodili v nastanek dveh šol, slovenske in nemške.

Nastanek slovenske narodne čitalnice v Laškem je sledil splošnemu političnemu dogajanju v tedanji Avstro–ogrski, večanju svoboščin in močnemu narodnemu pritisku. Nekajletnemu slovenskemu kulturnemu zatišju je nato sledil nastanek Bralnega društva in podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda. Tudi trški Nemci v tem času niso počivali in so ustanavljali svoja društva (podružnici šolskega društvo Schulverein in Sudmarke, glasbeno društvo Tueferer Mannergesangverein oziroma Liedertafel), ki so, podobno kot slovenska, imela različne odseke.

Glasbena dejavnost ima v Laškem dolgo tradicijo in bogato zgodovino. Zato so v tem poglavju predstavljene zasedbe in odseki različnih društev, ki so doprinesli k razvoju. Prav godbena in pevska dejavnost, ki imata najdaljšo in najpestrejšo tradicijo, sta še danes zelo

aktivni. Z glasbeno dejavnostjo je povezana tudi igralska dejavnost. Predstavljena je podobno kot glasbena, v okviru različnih društev.

Velik pomen je za Laško imelo olepševalno društvo, ki je pomembno pripomoglo k turističnemu razvoju kraja in s sodelovanjem z mnogimi društvi vplivalo na razgibano kulturno dogajanje in podobo. Pod okriljem tega društva je že leta 1907 nastal lokalni muzej z namenom zaščite in ohranjanja kulturnih, zgodovinskih spomenikov, umetnin in arheoloških najdb.

Podobno kot drugod po Sloveniji so tudi v Laškem delovali Sokoli in Orli. Poleg tega, da so bili aktivni na športnem področju, so predvsem Sokoli sodelovali še drugod in močno vplivali na kulturno in turistično podobo takratnega mesta. Orli s svojim delovanjem v mestu s Sokoli niso mogli tekmovati. Po oblastveni prepovedi delovanja Orlov in Orlic leta 1929, je po sedmih letih nastala nova zveza, ki je izhajala iz vrst Orlovskega društva: Zveza fantovskih odsekov in dekliških krožkov. Ti so predstavljali, enako kot pred tem Orli, ideološko nasprotje liberalno naravnanim Sokolom. V Laškem je med njimi vladala sloga, razen nekaj burnih političnih let pred drugo svetovno vojno.

V zadnjem, sklepnem poglavju predstavljamo kulturno dogajanje po letu 1945 in ohranjanje tradicije v današnji kulturni podobi kraja ter način, kako so društva delovala nekoč v Jugoslaviji in kako delujejo danes v Sloveniji.

2 Je vsega kriva železnica?

Nekoč pozabljen trg je oživil prihod železnice. Za trg, odmaknjen od trgovskih poti, je železnica prihajala z obljubo po boljšem življenju in boljših možnostih. Z prihodom železnice, ki je povezovala Celje in Ljubljano oziroma Dunaj s Trstom, so se leta 1849 za Laško odprle nove možnosti razvoja.

Laško, po nemško Tüffer, je bil izpostavljen večjemu prepihu. Železnica je namreč pripeljala mnogo sprememb; poleg gospodarskega razvoja tudi narodno raznolikost. Prišli so Nemci, nosilci moči, ki so bili tako lastniki kapitala kot predstavniki uradništva. Večnarodnost in nesorazmerje noči je vodilo v napetosti, kar se je kazalo skozi boje med Slovenci in Nemci na različnih področjih. Kulturno polje boja je imelo poleg gospodarskega in ekonomskega velik pomen, saj je šlo za vprašanje slovenskega jezika, slovenske narodne zavesti in pripadnosti. Prisotnost tujcev, Nemcev in Avstrijcev, ki so se preselili, je močno vplivala na kulturni utrip trga.

Možnosti razvoja, ki jih je prinesla železna cesta, so za trg pomenile velik napredek. V Laškem se je namreč sočasno in kot posledica prihoda železnice razvilo zdravilišče, od dejavnosti pa turizem, pivovarstvo in premogovništvo.

Za nastanek sodobnega zdravilišča v Laškem je bil odgovoren železniški inženir Leopold Rödl, ki je med gradnjo železnice postal pozoren na tople vrelce ob izlivu Rečice v Savinjo, na mestu, kjer danes stoji sodobno zdravilišče. Ko je bila izgradnja železnice končana, je zajezil vrelce in zgradil zdraviliško poslopje z bazenom, kabinami in drugimi poslopji. Tako so maja leta 1854 odprli termalno kopališče, v trg pa so začeli prihajati gostje iz tedanje habsburške monarhije (Rybář 2002, 25). Tako velik razmah turizma za tedanje čase pa je omogočil ravno prihod železnice v nekdanj odmaknjen trg.

Podobno kot je železnica pospešila razvoj turizma in zdraviliške dejavnosti, je vplivala tudi na razmah pivovarstva. Čeprav se je pivovarstvo s Francem Gayerjem začelo že nekaj let pred prihodom železnice, leta 1825, pa je železnica omogočila nadaljnji razvoj in širitev pivovarstva ter ponesla sloves laškega piva preko meja. Kljub temu, da so se lastniki in lokacije pivovarne skozi leta spreminjale, pa lahko od leta 1825 pa do današnjih dni govorimo o tradiciji varjenja piva v Laškem.

Železnica je bila velikega pomena tudi za nadaljnji razvoj premogovništva. Prvi začetki rudarstva na območju Laškega segajo v 18. stoletje, vendar se je premogovništvo v profesionalni obliki razvilo na začetku 19. stoletja v Rečici v Hudi jami. Z razvojem premogovništva se je razvilo tudi delavsko gibanje, ki je že praznovalo prvi maj, organiziralo stavko (1892) ter delavski shod (1896). Njihovo delovanje je zamrlo sočasno z ukinitvijo obratovanja del v Hudi jami (Rybář 2002, 25). Premogovništvo je bilo v tistem obdobju največji industrijski obrat v Laškem, med rudarji pa je vladala velika solidarnost, kot tudi med različnimi premogovniki v laški okolici. Našteto je verjetno vodilo v organizirane stavke in shode, ki so se nadaljevali v 20. stoletju.

Razvoj gospodarstva v drugi polovici 19. stoletja je vodil do upravnih sprememb, kar je pomenilo, da je Laški trg dobil sodišče, davkarijo in preostale državne urade. Tu se je seveda govorilo nemško, uradniki pa so bili povečini Nemci ali Avstrijci. Podobno je bilo tudi z lastniki podjetij. Povečini so bili Nemci z nemškimi nameščenci, razen pivovarne, ki je bila v lasti Simona Kukca.

Velik vpliv je imel prvi denarni zavod v Laškem, Tüfferer Spar und Vorschusscassaverain. Od njegove ustanovitve leta 1875 do leta 1918 so ga vodili Nemci. Nato so ga prevzeli Slovenci in ga preimenovali v Okrajno hranilnico in posojilnico Laško. Ta denarni zavod je bil izrednega pomena za obstoj trga, obenem pa so si z močjo denarja podrejali slovensko gospodarstvo in močno vplivali na raznarodovalno politiko. Ta nemška posojilnica je namreč namenila izdatne vsote denarja nemškemu društvu in podružnicam društev Schulverainu, Suedmarki, Fortschrittu, Liedertaflu in drugim. Kot protiutež nemški posojilnici so slovenski kmetje v Laškem leta 1899 ustanovili Slovensko hranilnico in posojilnico (ML, Jelovšek, 251–253).

Spremenjena narodnostna sestava trga je vodila v narodnostne boje. Moč, tako gospodarska in politična, je bila vsekakor na Nemški strani. Slovenci so imeli v takratnem trgu le nekaj slovenskih izobražencev, ki so jo predstavljali duhovščina, učiteljstvo in zdravnik, vendar so se združevali in se med drugim udeleževali taborov v Žalcu leta 1868 in v Sevnici leta 1869. Kot navaja Rybář (2002, 26) so bile to družina učitelja Antona Flisa, družina trgovca Ivana Drobniča, družina Andreja Elsbacherja, zdravnik in kirurg Urban Žnideržič ter dijaki Karel Slanc, Karel Lažič in Jurij Flis ter še nekaj okoliških prebivalcev.

Iz teh vrst so izšli tudi pobudniki za nastanek čitalnice v Laškem, ki je bila ustanovljena leta 1869. Nastanek čitalnice je v Laško prineslo slovenski kulturni in politični duh, ki je bil prisoten vse do njenega prenehanja delovanja leta 1871. Z zaprtjem čitalnice je v Laškem nastopilo mrtvilo na slovenskem kulturnem in političnem področju za dvajset let, s tem pa so se močno povečali nemški pritiski, kar je še povečevalo razkol med Nemci in Slovenci.

Nemci in Slovenci so le redko sodelovali skupaj, izjema je bilo gasilsko društvo, ki velja z nastankom v letih 1869 oziroma 1870 za enega izmed najstarejših društev v Sloveniji. Veljalo je, da je bil Nemec vsak, ki je bil v službi pri nemškem delodajalcu, podobno je bilo z obrtniki, ki so imeli kredit iz nemške posojilnice, ustanovljene leta 1875. Za učitelje, trgovce in duhovščino slovenskega prepričanja tako stroge zapovedi niso veljale (Rybář 2002, 27).

Moč nemške raznarodovalne politike se je pokazala leta 1872, ko je laškim Nemcem uspelo, da so Laško občino razdelili na trg in okolico. Trška občina je bila nato vse do propada Avstro–ogrske monarhije pod nemškim vodstvom. Okoliška občina Marija Gradec, ki so jo vodili Slovenci, pa si je skupaj s Svetokriško občino – obe občini sta prišli leta 1886 pod trško občino in s tem pod nemško oblast – prizadevala in podpirala slovenske zahteve za odpravo obveznega pouka v nemščini, za slovensko uradovanje, za ustanovitev Univerze v Ljubljani in med prvo svetovno vojno zbirala podpise za majniško deklaracijo (Rybář 2002, 27).

Nemški pritisk je razviden tudi iz ljudskega štetja v letih 1900 in 1910, ko se je več kot polovica tržanov pri ljudskem štetju izrekla za Nemce. Leta 1900 se je za Nemce opredelilo 485 (58%) prebivalcev trga, za Slovence pa 344 (42%) prebivalcev. Leta 1910 je prišlo do manjšega upada nemškega prebivalstva a se je še vedno polovica tržanov opredelilo za Nemce. V trgu je živelo 418 (51%) Nemcev in 399 (49%) Slovencev (Rybář 2002, 28).

Izobraževanje in šolstvo je pomenilo med Slovenci in Nemci v trgu nenehen kamen spotike. Prišlo je celo tako daleč, da sta leta 1891 obe strani v svojih prizadevanjih dobili svojo šolo in tako sta bili do konca prve svetovne vojne v trgu dve šoli: slovenska in nemška.

Poleg Nemcev, ki so prišli v Laški trg z razvojem industrije, so predvsem s tem, ko je Simon Kukec 1889 prevzel pivovarno, v trg prišli tudi Čehi, ki so skupaj s Slovenci vplivali na živahnejše družabno življenje v trgu. Takšna narodnostna sestava trga, za katero pravi Rybář (2002, 28), da se je začela spreminjati okoli leta 1890, je ostala vse do propada avstro–ogrske monarhije.

Ko je Simon Kukec prevzel pivovarno, je v njegove roke prešla tudi Pivnica, današnji hotel Savinja, kjer so se odvijale vse slovenske prireditve, kar je po prenehanju delovanja čitalnice leta 1871 po skoraj dvajsetih letih pomenilo ponovno obujanje slovenske javne besede.

Z vse večjim številom uglednih tržanov, tudi med uradništvom, ki so se zavzemali za slovenske zadeve, se je obnovilo dogajanje na družbeni in kulturni ravni, ki je zamrlo s prenehanjem delovanja čitalnice. Kot odgovor na močne nemške pritiske so bila ustanovljena nova slovenska društva in dejavnosti.

Ustanovitev Bralnega društva leta 1893 je ponovno obudilo slovensko javno besedo in kulturo. Društvo je imelo dramski, knjižnični, pevski in godbeni odsek. Dve leti pred nastankom bralnega društva je bila ustanovljena Podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda, leta 1899 pa slovenska Hranilnica in posojilnica.

V Laškem je bil po zaslugi Karla Valentiniča leta 1907 odprt muzej. V lastni hiši, danes Aškerčev trg 10, je osnoval muzej in ga naslednje leto odprl za javnost. Muzej je postal osnova današnje muzejske zbirke. Že leta 1889 je Karel Valentinič po naročilu Štajerskega zgodovinskega društva v Gradcu začel pisati krajevno kroniko, ki jo je pisal v nemškem jeziku in v gotici, opremljal pa jo je s časopisnimi izrezki.

Slovenci so v Laškem trgu želeli pridobiti tudi del politične moči. Tako so si leta 1914 prvič upali na občinskih volitvah postaviti svoje kandidate v tretjem volilnem razredu, saj so bili takrat volivci razdeljeni v davčne razrede glede na višino davka, ki so ga plačevali. Ob uspešni kampanji je slovenski listi in slovenskim kandidatom 8. junij 1914 uspelo zmagati v tretjem razredu. Izvoljeni so bili Konrad Elsbacher, dr. Josip Kolšek, Ignac Pirnat in Josip Kranjc. Zaradi močnega nemškega pritiska je v Laškem med slovenskimi politikami vladala sloga, čeprav so se drugod po Štajerskem Slovenci že delili na klerikalce in liberalce, v Laškem pa so na skupni listi nastopali tako možje iz enega kot iz drugega tabora (Rybář 2002, 30).

V narodnosti boj so posegali tudi slovenski učitelji (nadučitelj Ivan Četina, Juro Kislinger st., Kvirin Pertl, Rihard Pestevšek, Makso Wudler ...) in kaplani (Martin Medved, Leopold Skuhersky, Miloš Šket, Ivan Rožman, Ivan Bosina, Marko Sagaj), ki so vse do leta 1918 podpirali slovenske zahteve v javnem življenju ter sodelovali v slovenskih društvih in pri slovenskih prireditvah. S smrtjo nadžupnika Janeza Žuža je v Laško kot nadžupnik in dekan

prišel dr. Franc Kruljc, ki je služboval od leta 1909 do 1935. Za razliko od Žuže se je Kruljc čutil zavednega Slovenca, ki je močno posegal v javno življenje in med slovenskim in nemškim prebivalstvom užival velik ugled in spoštovanje (Rybář 2002, 28).

Vendar zmaga na volitvah ni imela velikega pomena, samo simboličnega, saj so na oblasti zaradi začetka prve svetovne vojne ostali stari občinski organi, Nemci pa so se maščevali, izvoljenim kandidatom in vsem, ki so sodelovali pri kampanji, tako, da so jih poslali v preiskovalni zapor ali v vojsko, nekaterim pa so opravili hišno preiskavo (Rybář 2002, 30).

Po koncu prve svetovne vojne leta 1918 so na laški železniški postaji kot znak odcepitve od Avstro–ogrske in nastanka nove države SHS zamenjali tablo Markt Tüffer z novo, na kateri je pisalo Laški trg. Ker je bilo v Laškem še vedno veliko Nemcev in Nemčurjev, so Laščani odšli na manifestacije ob ustanovitvi nove države SHS v Celje, saj jih v Laškem niso prirejali. So pa pohiteli in zamenjali nemški občinski odbor z županom Adolfom Webrom, posle pa so prevzeli dr. Kruljc, dr. Kolšek, Andrej Elsbacher in Blaž Zupanc (Rybář 2002, 32–33).

Z nastankom kraljevine SHS in s prihodom varaždinskega polka iz Bjelovarja v Laško se je, kot pravi Rybář (2002, 33), prebudilo nemškutarsko gnezdo, kakor je poimenoval Laško. S prihodom polka so spoznali, da je z Avstro–ogrske konec in jugoslovanske zastave so bile izobešene po vseh hišah na trgu; ob nastanku države SHS, nekaj mesecev prej, naj bi namreč zastave visele samo iz desetih hiš.

S propadom Avstro–ogrske se je v Laškem marsikaj spremenilo, ker je popuščal nemški vpliv je z delovanjem prenehala nemška šola. V društvih, ki so jim prej poveljevali Nemci, so predsedstva prevzeli Slovenci (gasilsko društvo, olupševalno društvo), s prenehanjem nemškega pritiska so posledično prenehali narodni boji in začelo se je politično razslojevanje.

Na prvih občinskih volitvah maja 1921 je bil za laškega župana izvoljen dr. Fran Roš, podobno je bilo tudi v naslednjih 15 letih, ko je največ glasov dobivala lista Jugoslovanske demokratske stranke pod vodstvom dr. Roša (Rybář 2002, 35). Te volitve so se nanašale samo na Laško, brez Marija Gradca in Sv. Krištofa, ki so bile takrat samostojne občine.

Podobna kot so bila društva pred prvo svetovno vojno razdeljena posebej na nemška in posebej na slovenska, so bila društva v času Kraljevine SHS bipolarno razdeljena glede na politično pripadnost. Pristaši demokratske stranke oziroma liberalci so ustanovili telovadno društvo Sokol, pristaši ljudske stranke oziroma klerikalce pa društvo Orel, ki je bilo leta 1929

oblastveno razpuščeno, a je leta 1935 iz vrst Orlov nastalo novo društvo, Zveza fantovskih odsekov in Zveza dekliških krožkov.

Vsako društvo oziroma stranka je imela svojo Hranilnico in posojilnico, skupaj so sodelovali, podobno kot prej »Nemci in Slovenci«, v gasilskem društvu, kjer sta si obe stranki nenehno borili za oblast. Slovenska ljudska stranka (klerikalci) je pospeševala še zadružništvo, saj je v Laškem poslovala potrošniška zadruga, v kateri so bili povečini pripadniki demokratske stranke (Rybář 2002, 35).

Ob 700–letnici prve omembe Laškega trga, je leta 1927 Laško postalo mesto. Na pobudo župana dr. Roša je kralj Aleksander I. podpisal ukaz in proglasil trg Laško za mesto. Ob tem dogodku je izšla številka Ilustriranega Slovenca, ki je bila v celoti posvečena mestu Laško in njegovim znamenitostim.

V tem obdobju so kulturno življenje vodili predvsem učitelji, v Laškem je bil to šolski upravitelj Juro Kislinger starejši. Kulturno življenje je še dodatno oživil prihod skladatelja Radovana Gobca, saj so se v novo zgrajenem Sokolskem domu z velikim uspehom izvajale njegove operete. Četudi je bilo v stari Jugoslaviji kulturno udejstvovanje ločeno po politični pripadnosti, v Laškem, kljub vsem političnim bojem, na kulturnem področju teh nasprotovanj ni bilo.

Kljub temu da je imel dr. Roš veliko zaslug za razvoj Laškega, je raslo nezadovoljstvo nad njegovo dolgoletno »vladavino«. Mnogi so mu očitali diktatorstvo. S tem ko je leta 1935 na oblast prišla radikalna stranka, ki je skupaj z muslimani in nekdanjo Slovensko ljudsko stranko (SLS) osnovala novo vladno stranko Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ), je bila Jugoslovanska nacionalna stranka (JNS), stranka, ki ji je pripadal dr. Roš, potisnjena v opozicijo. Z minimalno zmago JRZ na volitvah se je oktobra 1936 končala 15–letna vladavina dr. Roša, novi župan pa je postal Ignacij Trop. Ponovna zmaga na volitvah je bila JRZ zagotovljena, saj je vlada jeseni 1937 začela združevati manjše občine, kar je pomenilo, da se je laški pridružila še marijagraška, z večinsko kmečkim prebivalstvom, v kateri je imela JRZ večino volivcev. Na novih občinskih volitvah marca 1938 je ponovno zmagala JRZ, JNZ pa iz protesta proti združitvi občin svoje liste ni vložila. Novi laški župan je postal Karel Hrastnik, ki je v mestu dobil samo 61 glasov, v okolici, Marija Gradcu in Reki, pa 621. Novoizvoljena občinska uprava je ostala do nemške okupacije (Rybář 2002, 39–40).

V tem obdobju se je močno razvila industrija. V zgradbah nekdanje pivovarne pod Šmihelom je nastala tekstilna tovarna Lateks, v neposredni bližini pa še nova Lava. V svojih novih prostorih na današnjem mestu pivovarne je z obratovanjem leta 1938 začela Gostilničarska pivovarna, vrstile so se rudarske stavke. Povečanje industrije je nenazadnje spremenilo tudi socialno sestavo prebivalstva. Olepševalno društvo je v sodelovanju z občinsko upravo in ostalimi društvi, predvsem različnimi odseki Sokola, ponovno obudilo turizem.

Med drugo svetovno vojno je bilo Laško aprila 1941 okupirano in v mesto so ponovno prišli Nemci. Po njihovem prihodu je bilo v samem Laškem zaprtih in izseljenih okoli 200 ljudi in ustreljenih 19 talcev. V času okupacije so morali laški godbeniki obleči uniforme Wehrmannschafta, s tem so bili oproščeni mnogih obveznosti, obenem pa se je izvajala močna politika ponemčevanja. V svojih listinah so Nemci vse do leta 1918 o Laškem trgu pisali kot o poslednjem nemškem jezikovnem otoku na jugu Štajerske. V vojnem času so zamrle tudi vse kulturne dejavnosti, razen omenjene godbe, ki so jo za svoje namene potrebovali Nemci.

3 Razvoj šolstva v Laškem

Šolstvo, za katerega lahko rečemo, da predstavlja temeljni gradnik kulture in naroda, se je začelo v svoji institucionalni obliki razvijati že v antiki, v srednjem veku so se začele razvijati univerze, ki veljajo za temeljni kamen evropske kulture in razvoja, ključne premike na naših tleh pa je prav gotovo naredila Marija Terezija, ki si je prizadevala za uvedbo vsem otrokom dostopnega osnovnošolskega izobraževanja.

Znano je, da je bila šola v Laškem trgu pod okriljem cerkve ustanovljena že konec 16. stoletja. Takratni učitelj je bil Sebastianus Tischelrus. Naslednje poročilu o obstoju šole v Laškem trgu je iz srede 17. stoletja, ko je bil učitelj organist Ferdinand Stadler. Možno je domnevati, da je poučevanje v trgu obstajalo do leta 1725, ko so bili najdeni novi zapisi in je bil učitelj Janez Jurij Torar, ki je otroke poučeval v kaplaniji (Orožen 2002, 94–97).

Z gotovostjo lahko trdimo, da se je trajno šolstvo na naših tleh zasedrilo z Marijo Terezijo, ki je napredek svoje države videla prav v izobraženosti svojega naroda iz povsem praktičnih razlogov. V času vladavine Marije Terezije so uvedli elementarno šolo, razdeljeno na tri dele: trivialko, glavno šola in normalko. Večina otrok je zaključila s trivialko, kjer so se naučili branja, pisanja in računanja. Trivialka je stala pri vsaki župnijski cerkvi in še ni bila popolnoma ločena od cerkve, saj so še poučevali organisti ali kaplani, nadzorstvo nad šolo pa so vršile cerkvene osebe. Drugo stopnjo so predstavljale glavne šole, ki so se nahajale v večjih mestih in trgih, najvišja stopnja osnovne šole pa so predstavljale normalke, ki pa so bile ustanovljene v deželnih glavnih mestih. Razvoj se je nato nadaljeval s Terezijinim sinom cesarjem Jožefom II., ki si je prizadeval predvsem za posvetno oblast nad šolstvom. Šole so tako postopoma prešle pod državni nadzor, nemščina je začela dobivati vse večjo vlogo pri poučevanju, sama obiskanost šol pa je le počasi naraščala, enako se je dogajalo tudi s pismenostjo.

Prva trivialka je bila v Laškem trgu ustanovljena leta 1774, njen učitelj je bil Ignacij Grbec. Leta 1793 naj bi šolo – pouk je takrat potekal v kaplaniji, v stari učni sobi – obiskovalo okoli 30 otrok (Orožen 2002, 97–98).

Revolucionarno leto 1848 se je odražalo tudi v šolstvu. Ustavno življenje in razširitev političnih pravic je vplivalo na izobraževalne programe, šolske obveznosti in položaj učiteljstva. Učiteljstvo je prenehalo biti odvisno od cerkve, fevdalnih ustanov in šolnine ter

dobilo položaj deželnih nameščencev, materialno skrb za šole pa so prevzele občine, ki so jo vršile prek krajevnih šolskih svetov. Obenem je leta 1869 izšel nov šolski zakon, ki je urejal osnovne šole in zahteval strogo izvajanje šolske obveznosti, tudi za otroke iz oddaljenih krajev. Glavni namen te reforme je bil povečati pismenost in izobraženost ter zagotoviti državni nadzor nad šolstvom. Laško šolo so tako morali obvezno obiskovati učenci iz Laškega, Stopč, Ojstrega, Marija Gradca, Lahomnega, Lahomška, Modriča, Tovstega, Brstnika, Sv. Krištofa, Sv. Mihaela, Rečice, Slivnega, neobvezno je bilo samo za otroke iz oddaljenih domačij Slivnega, Brstnika, Rifengozda in Tremarij (Orožen 2002, 114).

Tabela 3.1: Šolski obisk med leti 1869–1891

Leto	Število šoloobveznih otrok	Število otrok, ki je obiskovalo šolo	Razmerje med številom šoloobveznih otrok in otrok, ki je šolo dejansko obiskovalo, izraženo v odstotkih
1869	420	237	56,4 %
1879/1880	418	277	66,3 %
1882/1883	411	305	74,2 %
1883/1884	434	337	77,65 %
1884/1885	445	342	76,9 %
1885/1886	435	335	77 %
1886/1887	370	338	91,4 %
1887/1888	365	345	94,5 %
1888/1889	454	339	74,6 %
1889/1890	456	370	81,1 %
1890/1891		362	Ni podatkov za izračun

Vir: Orožen (2002, 115).

Preglednica (glejte Tabelo 3.1.) za določeno leto prikazuje število šoloobveznih otrok in število otrok, ki so dejansko obiskovali šolo. Število šolo obiskujočih otrok je skozi leta počasi naraščalo, kar kaže na to, da so se starši navadili pošiljati otroke v šolo in da je šola postala del življenja staršev in otrok. K temu so verjetno pripomogle tudi kazni, ki jih je, kot navaja Orožen (2002, 116), na osnovi skupnega poročila šolskega vodje in načelnika krajevnega šolskega sveta izreklo okrajno glavarstvo.

Z naraščanjem števila otrok, ki so obiskovali šolo, so naraščale tudi potrebe po večjemu številu razredov in učiteljev. Tako je leta 1869, ko je šolo obiskovalo 237 otrok, šola imela dva razreda, 7. decembra 1871 je dobila tretji razred, 1. februarja 1877 še četrti in 1. septembra naslednjega leta še peti razred (Orožen 2002, 115).

Poučevanja je potekalo v starem špitalu, današnjemu hotelu Savinja, ki pa je postajal pretesen, saj je število učencev in razredov naraščalo. Poleg tega je leta 1869 telovadba postala obvezni izbirni predmet, vendar samo za dečke. Primerno telovadišče so uredili šele leta 1875 na levem bregu Savinje in ga tudi opremili s primernim telovadnim orodjem. Šola je morala imeti tudi svoj šolski vrt (Orožen 2002, 116).

Za materialne potrebe šole je v imenu občinskih zastopnikov skrbel krajevni šolski svet, ki je imenoval posebnega šolskega oglednika, da je skupaj s šolskim vodjem v času počitnic po hišah popisoval otroke, primerne za vstop v šolo. Sredstva za materialne izdatke so okrajnemu šolskemu svetu nudile občine (Sv. Krištof, Marija Gradec in Laško). Krajevni šolski svet, včasih tudi okrajni in deželni šolski svet, je otroke brezplačno oskrboval s knjigami. Ko je leta 1871 krajevni šolski svet kupil prva novejša učila in nekaj knjig za učiteljsko knjižnico, so ustanovili tudi šolsko knjižnico (Orožen 2002, 116).

Leta 1869 se je z uvedbo novega šolskega zakona pouk znatno poglobil, veljavo pa je dobila tudi slovenščina. Predvideva se, da so takrat uporabljali predvsem Slomškove knjige, Slovensko–nemško slovnico, dve slovensko–nemški berili, Ponovilo, Kratko vodilo za malo berilo in Kratko vodilo za veliko berilo. Kasneje pa so uporabljali tudi druge knjige, nekatere so omenjene v šolski kroniki: knjigi Ivana Miklošiča Začetnica in Prvo berilo za ljudske šole (1878) ter knjige Petra Končnika, ki je bil med leti 1875 in 1877 okrajni šolski nadzornik, Drugo berilo (1879), Tretjo berilo (1880), Četrto berilo (1883) in Slovenska slovnica (1884) (Orožen 2002, 121). Berila so bila takrat bolj enciklopedije, ki so poleg leposlovnih del obsegale sestavke iz raznih strok in so služila kot nekakšni splošni učbeniki za širjenje razgledanosti.

Nemščina je imela tedaj poseben status, saj je bila ena izmed glavnih nalog učiteljev prav priučitev nemškega jezika. Tako so morali učitelji po sklepu lokalne konference 29. januarja 1881 poleg rednega poučevanja nemškega jezika v šolah nameniti še dve prostovoljni uri na teden za učenje otrok nemščine. Po odloku deželnega šolskega sveta 16. maja 1885 se je nemščina v zadnjih dveh letnikih v višje organiziranih šolah uvedla kot izključni jezik

poučevanja, slovenščina pa je ostala učni predmet s štirimi urami na teden. Prav tako so že v tretjem razredu začeli nekatere predmete, na primer nemščino, računanje in telovadbo, poučevati v nemškem jeziku. Kmalu zatem je prišel tudi odlok, ki je uvajal nemščino kot učni predmet že v prve razrede osnovne šole, kot učni jezik pa že v četrtem razredu (Orožen 2002, 121).

Šlo je torej za očitno germanizacijo slovenskega prebivalstva, ki se je na prefinjen in subtilen način poskusila vrniti v šolske klopi in otroke prevzgajati v Nemce. Ker mnogi Slovenci tega niso mogli sprejeti, so številne občine leta 1889 pod okriljem dr. Dečka protestirale in zahtevale, da mora biti nemščina v slovenskih šolah neobvezna. Deželni šolski svet je popustil in za nekatere šole, med njimi tudi Laško, obnovil stanje pred letom 1885, ko je na višje organiziranih šolah potekal dvojezičen pouk, in pristal na neobveznost nemščine kot učnega jezika, vendar so morali to stanje učitelji zamolčati otrokom in staršem (Orožen 2002, 122).

Leta 1884 je v Laškem začela delovati obrtna nadaljevalna šola, ki je bila neobvezna in dvojezična. Prvo leto delovanja šole je šolo obiskovalo 30, naslednje leto pa 25 vajencev. Karl Valentinič je leta 1886 ob svojem prihodu nadaljevalno šolo obnovil in ustanovil tri oddelke: pripravljalnega, rokodelskega in trgovskega. Pouk je v pripravljalnem oddelku potekal ob nedeljah v dveh urah, v ostalih dveh oddelkih pa med tednom v treh večernih urah. Na začetku prvega leta je bilo vpisanih 43 učencev (Orožen 2002, 123).

3.1 Slovenska šola (1891–1914)

Leta 1891 so Nemci v svojih prizadevanjih in načrtih po germanizaciji Slovencev dobili nemško trško šolo. Kot odgovor na močne nemške pritiske in ponemčenje pa so Slovenci ustanovili svojo, slovensko šolo. Nastanek slovenske šole je tako omajal cilje in upe, ki so jih imeli številni laški in nelaški Nemci o germanizaciji.

Laški šolski okoliš je od leta 1893 obsegal poleg Laškega trga še dve okoliški občini, Marija Gradec in Sveti Krištof, kar je pomenilo, da so se lahko otroci oziroma njihovi starši samostojno odločali, katero šolo bodo obiskovali, slovensko ali nemško.

Kljub možni izbiri so slovensko šolo obiskovali predvsem »okoliški« otroc, medtem ko so trški otroci, četudi slovenskega rodu, v veliki večini obiskovali nemško šolo. Razlog je

verjetno moč najti v odvisnosti tržanov od Nemcev. Za Nemce so namreč veljali tudi Slovenci, ki so bili na kakršnekoli način odvisni od njih ali so bili pri njih zaposleni – kar pomeni ekonomske razloge, bili pa so tudi pod močnim idejnim in kulturnim pritiskom. Obenem je znanje nemškega jezika omogočalo nadaljnjo šolanje. Prav tako samo zavedanje slovenske identitete pri mnogih ni bilo izoblikovano, predvsem pri ljudeh, ki so pripadali nižjim družbenim slojem.

Število otrok, ki je obiskovalo slovensko šolo, je ponazorjeno v preglednici (glejte Tabelo 3.2.)¹ in zajema podatke od leta 1891 do leta 1914. Večina otrok, ki je obiskovala slovensko šolo, je prihajala iz okolice Marije Gradca in Svetega Krištofa. Kot navaja Orožen (2002, 125) je bilo največje število trških otrok, ki so obiskovali slovensko šolo leta 1909/1910, in sicer 35 otrok.

Tabela 3.2: Šolski obisk slovenske šole med leti 1891–1914

Leto	Število šoloobveznih otrok	Število otrok, ki je obiskovalo šolo	Razmerje med številom šoloobveznih otrok in otrok, ki je šolo dejansko obiskovalo, izraženo v odstotkih
1891/1892	374	262	70 %
1892//1893	355	281	79,2 %
1893/1894	53	76	
1894/1895	373	265	71 %
1895/1896	391	218	71,9 %
1896/1897	377	251	66,6 %
1897/1898	376	274	72,9 %
1898/1899	372	379	
1899/1900	350	255	72,9 %
1900/1901	354	260	73,4 %
1901/1902	351	244	69,5 %
1902/1903	344	243	70,6 %
1903/1904	348	237	68 %
1904/1905	366	285	77,9 %
1905/1906	388	284	73,2 %
1906/1907	399	291	72,9%

¹ V tabeli je število šoloobveznih otrok za leta 1893/94 in 1899/00 manjše kot število otrok, ki je šolo obiskovalo.

1907/1908	428	300	70%
1908/1909	439	315	71,8%
1909/1910	448	324	72,3%
1910/1911	485	345	71%
1911/1912	485	340	70%
1912/1913	495	324	65,5%
1913/1914	489	348	71,2%

Vir: Orožen (2002, 125).

Ko so leta 1891 ustanovili nemško trško šolo je slovenska izgubila peti razred in postala štirirazredna. Izgubljeni razred je slovenska šola ponovno dobila šele leta 1908/1909, ko je šolo obiskovalo že 315 otrok (Orožen 2002, 125).

Poučevanje otrok v slovenski šoli je še vedno potekalo v stari šoli, pred leti šoli s prilagojenim programom, v starih, tesnih prostorih, medtem ko je nemška šola že drugo leto svojega delovanja dobila novo poslopje na mestu, kjer danes stoji osnovna šola v Laškem.

Ker je pouk potekal v popolnoma neprimernih prostorih, je bilo vprašanje gradnje nove šole v javnem življenju vseskozi prisotno. Potres spomladi leta 1895 je staro šolo tako poškodoval, da ni bila več uporabna, zato so razrede uredili v zasebnih hišah, pouk pa je bil za nekaj časa celo prekinjen. Spomladi naslednje leto so začeli s podiranjem stare in gradnjo nove šole. Ko so novo šolo dogradili do venca, so 11. julija pripravili slavnost, novo šolo po stari navadi okrasili s smreko ter recitirali pesem neznanega avtorja, verjetno Karla Valentiniča, ki je nastala posebej za to priložnost (Orožen 2002, 126–127).

Od zemlje do vrha smo
poslopje dokončali.
Nam dela čast ta lepi hram,
še bolj on mojstra hvali.

Cigla dosti v njem leži,
kamenja, apna, peska,
na trdih tleh močno stoji,
naj še grmi in treska.

Pa tudi železja dosti je v njem,
to lahko vsak vidi,
vse križem je prepraženo
v širokem dolgem zidi.

Previdno delali smo vsi,
med nas nesreč ni bilo,
zato smo srečno dokončali,
nas varvalo je nebo.

Zdaj hočmo svetu celemu
postaviti znamenje eno,
koliko smo se trudili,
naj priča vsem drevo zeleno.

Napijem zdaj na zdravje vsem,
to zidarska je navada,
vesel naj bo današnji dan,
karkol je tukaj nam pomaga!

En glažek vina zdaj v roko,
na zdravje šolski občini naj bo,
za trud in stroške, ki ste jih imeli,

vam blagoslov, plačilo Bog podeli.
(Živijo!)

En glažek pa v roko,
na zdravje mojstru našemu naj bo!
Življenje dolgo Bog mu daj,
po smrti pa nebeški raj.

En glažek vina pa v roko,
na zdravje palirju našemu naj bo!
Ki dela previdno vodil je,
nesreče nas obvarval vse.

En glažek vina še v roko,
na zdravje pridnim delavcem naj bo!
Naj so zidali ali nosili,
al kjer kol k pomoči bili! (Živijo!)

Zadnji glažek vina zdaj v roko,
na ktere sem pozabil, tistim zdaj naj bo!
Jaz prosim njih, naj ne bodo hudi.
Bog živi njih, pa mene tudi (Živijo!)
(Orožen 2002, 126–127).

Slovenska šola je poleg poučevanja skrbela in pomagala otrokom iz najrevnejših družin. V 90. letih 19. stoletja so močno razsajale otroške bolezni, za katerimi je umrlo precej otrok, ljudje pa so živeli v revščini in pomanjkanju. Revne otroke so podpirale premožnejše slovenske družine, ki so otrokom dajale kosilo, jim priskrbele obutev in obleko. Našteto je bilo pomembno tudi zato, da so otroci ostali v slovenski šoli, saj je nemška šola s podobnimi ukrepi želela pridobiti čim več revnih otrok.

Kot navaja Orožen (2002, 130) so denar za revnejše otroke zbirali v podružnici Družbe sv. Cirila in Metoda ter v Bralnem društvu. V ta namen so prirejali tombole in gledališke predstave, v katerih so sodelovali tudi otroci. Prireditve so takrat potekale v Kukčevi dvorani, današnjem hotelu Savinja. Edvard Kukec je bil lastnik pivovarne in eden redkih razmeroma premožnih Slovencev v trgu, ki je močno nasprotoval Nemcem in njihovi raznarodovalni politiki.

Velik dobrotnik je bil tudi dr. Kolšek, ki je dal pobudo in sredstva za ustanovitev Podpornega društva za revne otroke slovenske šole v Laškem, ki je ustanovilo tudi šolsko kuhinjo. Kuhinja je začela delovati v šolskem letu 1913/1914, vendar je vojna njeno delovanje preprečila (Orožen 2002, 130) .

3.2 Nemška trška šola (1981–1914)

Če je bilo za izgradnjo slovenske šole potrebnih veliko pogajanj, prepričevanj in časa, pa to vsekakor ni veljalo za nemško šolo. Nemci so svoja prizadevanja po šoli, v kateri bi se nemščina uporabljala kot učni jezik, slovenščina pa samo kot učni predmet, še bolj okrepili po letu 1887, ko sta se občini Sveti Krištof in Marija Gradec uprli odloku deželnega šolskega sveta in zahtevali, da pouk poteka v slovenščini in da postane nemščina neobvezna. Prav tako je že obstajala utrakvistična šola, ki je imela popolnoma nemška višja razreda.

Vendar pa Nemci s tako urejenim šolskim področjem v Laškem niso bili zadovoljni. Šolski položaj pred ustanovitvijo njihove šole so videli kot položaj, ki je vodil v poslovenjenje otrok. V knjižici *Deutscher Schulvereina* (1906, 56) so namreč zapisali, da so morali vsi trški otroci hoditi v okoliško laško šolo in imeti pouk v slovenskem jeziku, le premožnejše družine so lahko svoje otroke pošiljale v privatne nemške šole ali v Celje. Tako opisan šolski položaj

vsekakor ni služil nemški ideji po ponemčenju prebivalstva, saj kot so zapisali, otroci oziroma odraščajoča mladina ni mogla razviti nemške zavesti. Našteto je bilo tako tudi glavni razlog za ustanovitev nove, popolnoma nemške šole.

Leta 1888/1889 se je trška občina obrnila na nemško društvo Schulverein s prošnjo po pomoči pri izgradnji trške šole, v kateri bi bil učni jezik nemški. Tako je leta 1891 že stala nova, moderna stavba (glejte Sliko 3.3) z vrtom in dvoriščem, ki je imela telovadnico in dve stanovanji za učitelja in nadučitelja, tri učne sobe, sobo za ročna dela, pisarno in konferenčno sobo, v njej pa se je že naslednje leto začel pouk. Šola je bila ustanovljena kot dvorazrednica, pouk se je v okviru nemške šole tako začel leta 1891, prvo leto je potekal v pritličju stare šole, nato pa že v novi šoli (Orožen 2002, 131–132).

Slika 3.3: Novo zgrajena nemška trška šola oziroma Deutsche Volksschule

Vir: Muzej Laško (ML), Deutscher Schulverein (1906, 57).

Novo šolsko poslopje so zgradili na mestu, kjer danes stoji osnovna šola v Laškem in je še vedno del šole, poleg prizidkov, kjer še danes poteka pouk. Z odprtjem nove šole so morali

otroke, katerih starši so bili odvisni od Nemcev, pri njih zaposleni itd., pošiljati v nemško šolo. V trg pa je z ustavitvijo nemške šole prišlo tudi nemško učiteljstvo. Glede na to, da je bila večina lastnikov podjetij in uradnikov Nemcev, je to pomenilo, da so skoraj vsi trški otroci hodili v nemško šolo. Le redko kateri izmed njih je obiskoval slovensko šolo.

Spodnja tabela (glejte Tabelo 3.4.) kaže število otrok, ki je obiskovalo nemško trško šolo med leti 1891 in 1914. Ponekod je zabeleženo tudi število otrok iz okolice in trga, ki so obiskovali to šolo. Predvidevamo lahko, da je bila večina otrok slovenskega porekla, sploh tistih iz okolice. Prav tako je bilo med trškimi otroki malo tistih, ki so bili nemškega rodu.

Tabela 3.4: Šolski obisk nemške trške šole med leti 1891–1914.

Leto	Število in odstotek trških otrok.	Število in odstotek otrok iz okolice.	Skupno število otrok, ki je obiskovalo nemško trško šolo.
1891/1892			69
1892/1893	96 (89,7 %)	11 (10,3 %)	107
1893/1894	82 (70 %)	35 (30 %)	117
1894/1895	83 (69 %)	37 (31 %)	120
1895/1896	79 (66 %)	41 (34 %)	120
1896/1897			126
1897/1898			128
1898/1899	96 (80 %)	24 (20 %)	120
1899/1900	79 (67 %)	39 (33 %)	118
1900/1901	79 (64 %)	45 (36 %)	124
1901/1902	85 (67 %)	41 (33 %)	126
1902/1903	75 (67 %)	36 (33 %)	111
1903/1904	73 (70 %)	32 (30 %)	105
1904/1905	74 (70 %)	32 (30 %)	106
1905/1906	71 (70 %)	41 (30 %)	102
1906/1907	70 (59 %)	48 (41 %)	118
1907/1908			157
1908/1909			159
1909/1910			167
1910/1911			181
1911/1912			180

1912/1913			191
1913/1914			181

Vir: Orožen (2002, 132).

Orožen (2002, 133) navaja zanimiv paradoks nadučitelja Matija Hötzla, ki v šolski kroniki najprej piše, da so trški otroci nemške narodnosti, okoliški pa slovenske. Pozneje pa napiše, da imajo okoliški otroci nemške starše in da se morajo ponovno priučiti nemščine. Na drugi strani pa je nadzornik Klemen Proft, gimnazijski ravnatelj iz Celja opozarjal, da četudi družine priznavajo nemščino kot materin jezik, pa ta jezik ni občevalni, ter da morajo zato učitelji opozarjati svoje učence na primerno izgovorjavo.

Kljub vsemu Nemci svoje moči niso mogli povsod uveljaviti. V šolski kroniki je leta 1909/1910 navedena pritožba, saj je šola izgubila 39 otrok. Otroci pivovarniških uslužbencev niso več smeli hoditi v nemško šolo (Orožen 2002, 135), kar je bila verjetno posledica Kukčeve intervencije pri svojih zaposlenih. Vendar teh podatkov v zbranem gradivu ni (glejte Tabela 3.4.).

Nemška šola se je kmalu začela razvijati, v šolskem letu 1897/1898 so na šoli ustanovili šolski vrtec, ki sta ga prevzela moška krajevna skupina Schultverein v Berlinu in društvo Südmark, leto pred tem so ustanovili šolsko kuhinjo, leta 1898 je šola postala trirazrednica, leta 1909 pa je dobila četrti razred. Istočasno so v prvem razredu ukinili tudi pouk slovenščine, s čimer so verjetno želeli pokazati, da otroci, ki prihajajo v nemško šolo, ne znajo slovensko, ampak se slovenščine učijo preko nemščine. Leta 1904/1905 so nemški šoli priključili tudi obrtno, saj učitelji niso želeli predavati v nemščini (Orožen 2002, 135).

V stilu ponemčevale politike je šola delovala ne samo skozi poučevanje in priučevanje nemščine, ampak tudi v podpiranju otrok. Ker so imeli Nemci denar in so ga za ponemčevalne namene dobivali tudi od drugod, so, kot navaja Orožen (2002, 136), ob otvoritvi nove šole pripravili veliko slavlje in banket, ki ni bil namenjen samo odraslim, ampak tudi otrokom. Otroke so tudi sicer ob božiču redno obdarovali, jih vozili na izlete, v šolski kuhinji za njih kuhali obroke. S povečevanjem nemške kulture so pri njih nenehno vzbujali zavest o sreči, ki jo imajo, ker lahko uživajo in se učijo nemške kulture. V Laškem trgu pa je tako kot v mnogih krajih obstajalo Društvo za varstvo otrok, ki je skrbelo za mladino, skrbi društva pa so bili deležni tudi otroci slovenske šole.

3.3 Slovenska in nemška šola med prvo svetovno vojno

Vojna je močno prizadela delovanje obeh šol, vseeno pa je bila bolj prizadeta slovenska šola. Kot navaja Orožen (2002, 137) so slovensko šolo odprli ravno nesrečnega leta 1914, tako da so jo morali kmalu zapreti, a so jo ponovno odprli novembra. V zimi, med leti 1915/1916, je bilo v šoli nastanjeno vojaštvo, pouk pa so prestavili v župnišče, kjer je v dveh sobah potekal samo poldnevni pouk. Leta 1917 je bila šola spremenjena v bolnišnico, tako da je pouk ponovno potekal v župnišču. Primanjkovalo je učiteljev, ker so odšli v vojno, ostali pa so morali svoje delo razporedi po okoliških šolah. Učence so namesto pouka vključili v vojna prizadevanja, zbirali so kovine, razna sredstva za Rdeči križ, nabirali zelišča, deklice so pletle za vojake, dokler ni zmanjkalo volne ...

Vojna je prizadela tudi nemško šolo, vendar ne v enaki meri kot slovensko. Pouk je v času vojne vseskozi potekal v šoli, ki ni bila izrabljena za kakšne druge namene kot je bila to slovenska. Nemška šola je bila prizadeta predvsem v tem, da ji je primanjkovalo učiteljev, ki so bili vpoklicani. Namesto njih so v šolo prišle poučevati učiteljice, šola pa je bila vmes nekajkrat tudi zaprta zaradi razsajanja bolezni (Orožen 2002, 138).

V spodnji tabeli (glejte Tabelo 3.5.) je prikazano število otrok, ki so obiskovali šolo v času vojne. Razvidno je število otrok, ki je obiskovalo nemško trško šolo oziroma slovensko šolo. V delu tabele, kjer je prikazan obisk nemške šole, je podano tudi število otrok, ki so šolo obiskovali iz trga oziroma iz okolice. V delu tabele, ki prikazuje obisk slovenske šole, pa je podano število otrok, ki so šolo dejansko obiskovali, ter število otrok, ki je bilo v šolo vpisanih. Razlika je verjetno posledica tega, da so v času vojne, ko so moški odšli v vojno, razsajale bolezni, otroci so ostajali doma, da so opravljali razna dela in vladalo je veliko pomanjkanje.

Tabela 3.5: Obisk nemške trške šole ter slovenske šole med prvo svetovno vojno.

	Število otrok, ki je obiskovalo nemško trško šolo			Število otrok, ki je obiskovalo slovensko šolo	
Leto	Število in odstotek otrok iz trga	Število in odstotek otrok iz okolice	Skupno število otrok nemške šole	Število vpisanih otrok	Število in odstotek obiskujočih otrok slovenske šole
1914/1915	99 (54 %)	86 (46 %)	185	499	313 (63 %)
1915/1916	101 (55 %)	82 (45 %)	183	501	353 (70 %)
1916/1917	120 (51 %)	114 (49 %)	234	507	350 (69 %)

1917/1918	133 (53 %)	117 (47 %)	250	509	335 (66 %)
-----------	------------	------------	-----	-----	------------

Vir: Orožen (2002, 137).

3.4 Laška šola med obema vojnama (1918–1941)

1. februarja 1919, po koncu vojne, je bila nemška šola ukinjena, saj ni bilo več otrok, ki bi vanjo hodili. Vsi otroci so sedaj hodili v slovensko šolo, število obiskujočih otrok pa se je gibalo od okoli 350 otrok v prvih povojnih letih do okoli 650 otrok v letih pred začetkom druge svetovne vojne (Orožen 2002, 142).

Šola se je začela tudi razvijati v smislu, da je postajala večrazredna, zaradi večanja števila otrok pa je dobivala tudi nove oddelke.

Ob koncu vojne je bila laška šola petrazrednica in je dobila še dodaten oddelek. Kmalu, v šolskem letu 1920/1921, je postala šestrazredna in v nekaj letih pridobila še dodatne tri oddelke. Od šolskega leta 1929/1930 do začetka druge svetovne vojne je bila šola sedemrazredna; v teh letih je imela do največ šest oddelkov in dodaten razred s prilagojenim programom (Orožen 2002, 143).

Enotna slovenska šola je imela z ukinitvijo nemške šole sedaj na voljo dve stavbi, v katerih je potekal pouk. Zato so poslopje nekdanje slovenske šole, kjer je danes šola s prilagojenim programom, označili kot šolo A, poslopje nekdanje nemške šole pa kot šolo B. Kljub temu je med ljudmi še vedno ostalo poimenovanje nemška šola za poslopje nekdanje nemške šole in slovenska šola za poslopje nekdanje slovenske šole.

V telovadnici nekdanje nemške šole je bil še vedno nastanjen krajevni muzej, ki so ga poimenovali po bivšem nadučitelju Karlu Valentiniču, in ki so ga v prostore stare graščine, današnje knjižnice prestavili šele po drugi svetovni vojni. Šola je bila tako nekaj časa brez telovadnice, to težavo pa so rešili z izgradnjo Sokolskega doma, današnjega Kulturnega centra, v tridesetih letih prejšnjega stoletja (Orožen 2002, 135).

V tridesetih letih prejšnjega stoletja so obnovili še delovanje obrtne šole, oblikoval se je poseben oddelek za trgovsko stroko, nastali pa sta tudi kmetijska in gospodinjska šola.

Pripravili so knjigovodski tečaj za otroke, mojstre in pomočnike, kmetijsko gospodinjski tečaj, higienski tečaj za matere in odrasla dekleta, organizirali predavanja o zdravstvu ...

Tesno povezana z delovanjem šole je bila javna ljudska knjižnica, ki je leta 1924 nastala po prizadevanjih učitelja in nadučitelja Jura Kislingerja. Knjižnica je bila urejena v osnovni šoli »A«, pred leti osnovni šoli s prilagojenim programom, že drugo leto svojega delovanja pa je imela več kot tisoč slovenskih ter več kot sto srbohrvaških in nemških knjig. Knjižnica je pod vodstvom Josipa Kotnika prirejala gledališke igrice, kot so Pogumni krojaček, Metka in Štefko ter Sirota Jerica, pa tudi pustno praznovanje, božičnico in mladinske koncerte. Knjižničarke posle so opravljale učiteljice (ML, Jelovšek, 275; Orožen 2002, 148).

4 Ustanovitev Čitalnice, Bralnega društva in Družbe sv. Cirila in Metoda

»V zaostrenih narodnostnih spopadih na slovenskem ozemlju so v tem času na slovenski strani igrale zelo pomembno in daljnosežno vlogo narodnoprebudne in narodnoobrambne organizacije, ki so prispevale svoj odločilen delež k krepitevi narodne (samo)zvesti« (Vovko 2004, 5).

Čitalnica je bila v Laškem ustanovljena predvsem zaradi močne nemške raznarodovalne politike in kot protiutež nemškim društvom v tedanjem času. Čeprav je bilo delovanje Čitalnice v Laškem kratko, je njen duh ostal živ celih dvajset let, vse do ustanovitve Bralnega društva, ki je v marsičem pomenilo nadaljevanje Čitalnice. Laški Nemci so v bivši Avstriji ustanovili več svojih narodnih društev: leta 1881 podružnico družbe Schulverein s knjižnico z 198 knjigami in 439 zvezki. Čez dve leti Politischvolkswirtschaftliche Verein Fortschritt in leta 1898 podružnico družbe Sudmarke, kot odgovor na ustanovitev podružnice Družbe Sv. Cirila in Metoda v Laškem. O nemških društvih in njihovem delovanju je zelo malo napisanega, predvsem zaradi selektivnosti virov, ki poudarjajo slovenska društva in njihovo delovanje.

4.1 Narodna čitalnica v Laškem (1868–1971)

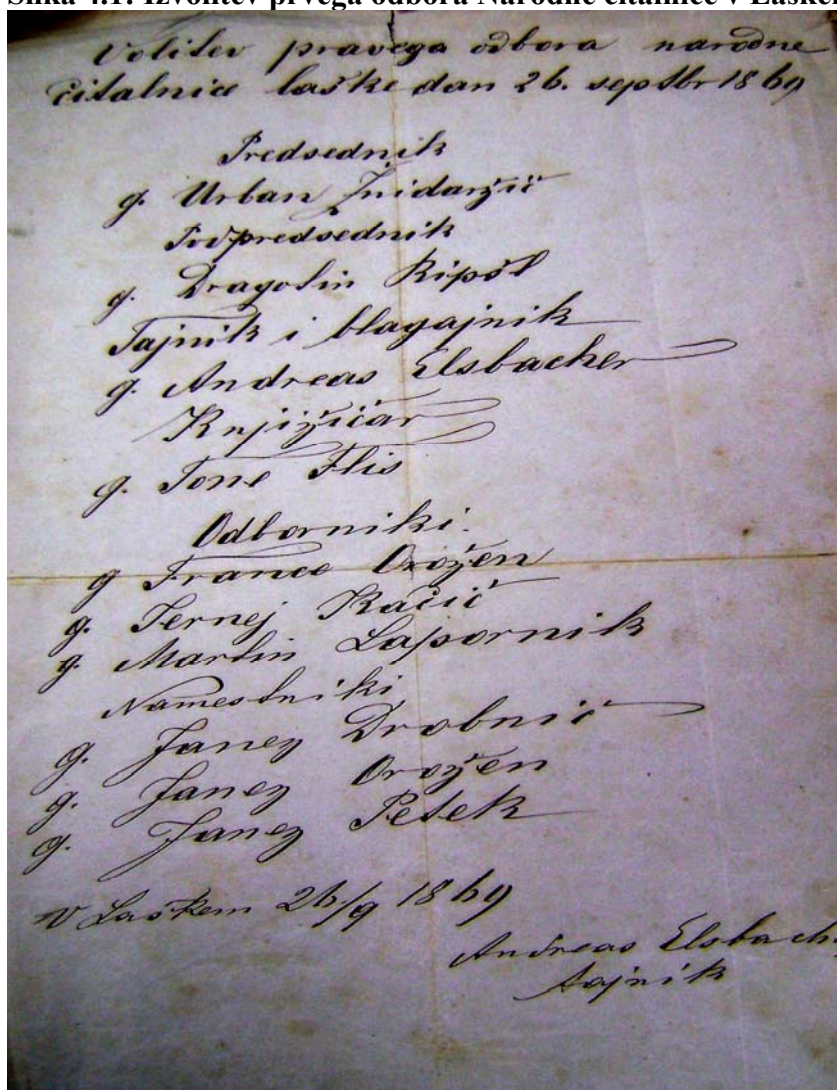
Čitalnice so imele pomemben vpliv pri ohranjanju in bujenju slovenske nacionalne zavesti, razvoju kulturne in politične misli, ki se je takrat bojevala proti močni nemški raznarodovalni politiki. V 19. stoletju so predstavljale čitalnice središče slovenskega kulturnega in političnega delovanja. V njih se je zbirala slovenska narodno zavedna inteligenca, obrtniki in trgovci ter seveda slovenski meščani. Pomen čitalnic se je še okrepil s pojavom slovenskega taborskega gibanja med leti 1868 in 1871, ki pa je bilo nazadnje prepovedano s strani avstro-ogrske oblasti. Iz Laškega trga so se tako najbolj navdušeni in zavedni Slovenci udeležili dveh taborov, v Žalcu in v Sevnici, glavni interesi in zahteve so bile predvsem zedinjena Slovenija in slovenski jezik v šolah in uradih. Laška čitalnica je bila ustanovljena ravno v času med žalskim in sevniškim taborom, od koder je verjetno črpala tudi svoj navdih in moč

po uporabi močnemu nemškemu pritisku predvsem v trgu in ne toliko v okolici, v občini Marija Gradec in Kuretno.

Tako je bilo v duhu tedanjega tudi v Laškem leta 1869 ustanovljeno prvo slovensko narodno društvo – Čitalnica. Njeno ustanovitev so prijavili Urban Žnideržič (zdravnik in kirurg) ter trgovca Andrej Elsbacher in Franc Orožen (Rybář 2002, 26).

Ustanovitev je bila potrjena 7. marca 1868, ko je cesarsko namestništvo v Gradcu potrdilo pravila s 16. členi in društveni naziv »Narodna čitalnica v Laškem trgu«. Namen čitalnice je bil branje časopisov in knjig, prirejanje predavanj, pevskih koncertov, iger in plesnih vesellic (ML, Jelovšek, 224).

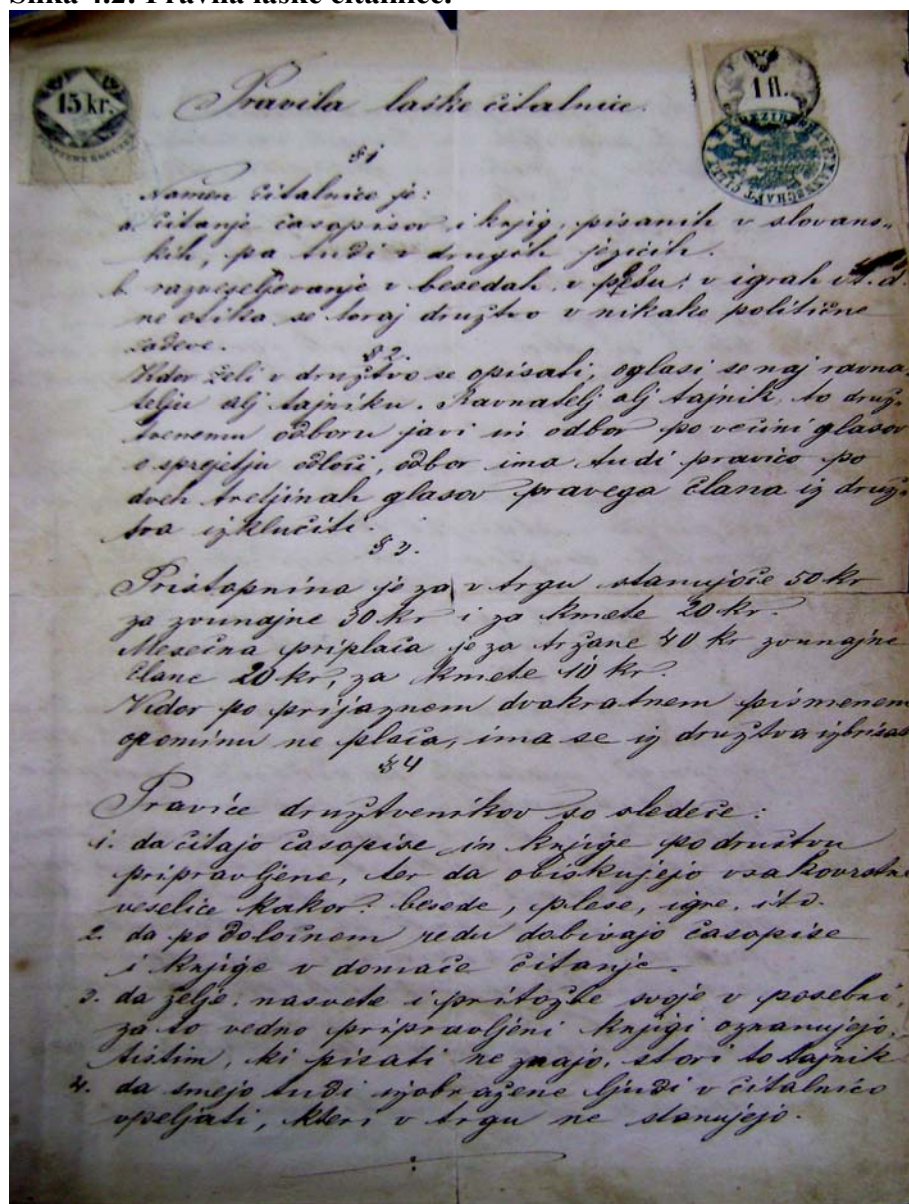
Slika 4.1: Izvolitev prvega odbora Narodne čitalnice v Laškem trgu.

Vir: Muzej Laško

Prvi odbor (glejte Sliko 4.1.) so izvolili 26. septembra 1869. Za predsednika čitalnice so izvolili zdravnika dr. Urbana Žnideršiča, za podpredsednika duhovnika in kronista Dragotina Ripšla, za tajnika in blagajnika trgovca Andreja Elsbacherja, za knjižničarja pa priznanega nadučitelja Antona Flisa. V odbor pa so bili izvoljeni: trgovec Fran Orožen, krištofski župan in kmet Jernej Kačič, lenartski kmet Martin Lapornik, posestnik Janez Drobnič, trgovec Janez Orožen in jedertski krojač Janez Petek (ML, Jelovšek, 224; ML, Volitev pravega odbora Narodne čitalnice laške, dan 26. september 1869). Čitalnica je imela svoje prostore na trgu pri cerkvi, v današnji stavbi na Aškerčevem trgu 1, v teh prostorih so prirejali tudi prireditve, veselice oziroma bésede in gledališke predstave.

Slika 4.2: Pravila laške čitalnice.

Vir: Muzej Laško

Iz ustanovnih listin in pravil laške čitalnice (glejte Sliko 4.2.), ki jih danes hrani Muzej Laško, v 1. členu izvemo, da je bil osnovni namen društva branje v slovenskem in drugih jezikih, prirejanje plesov, iger, razveseljevanje v besedah, nikakor pa ne politično delovanje. 2. člen opredeljuje način vpisa v čitalnico in odločanje o članstvu, v 3. členu je določena pristopnina in mesečna članarina za posamezne člane ter v 4. členu njihove pravice in obveznosti. Natančen zapis pravil laške čitalnice od 1. do 4. člena je sledeč:

1. člen

Namen čitalnice je:

- a. čitanje časopisov i knjig, pisanih v slovanskih, pa tudi v drugih jezikih.*
- b. Razveseljevanje v besedah, v plesih, v igrah itd. ne vtika se torej društvo v nikake politične zadeve.*

2. člen

Kdor želi v društvo se opisati, oglasi se naj ravnatelju alj tajniku. Ravnatelj alj tajnik to društvenemu odboru javi in odbor po večini glasov o sprejetju odloči, odbor ima tudi pravico po dveh tretjinah glasov pravega člana iz društva izključiti.

3. člen

Pristopnina je za v trgu stanujoče 50 kr, za zunanje 30 kr i za kmete 20 kr.

Mesečna priplača je za tržane 40 kr, zunanje člane 20 kr, za kmete 10 kr.

Kdor po prijaznem dvakratnem pismenem opominu ne plača, ima se iz društva izbrisati.

4. člen

Pravice društvenikov so sledeče:

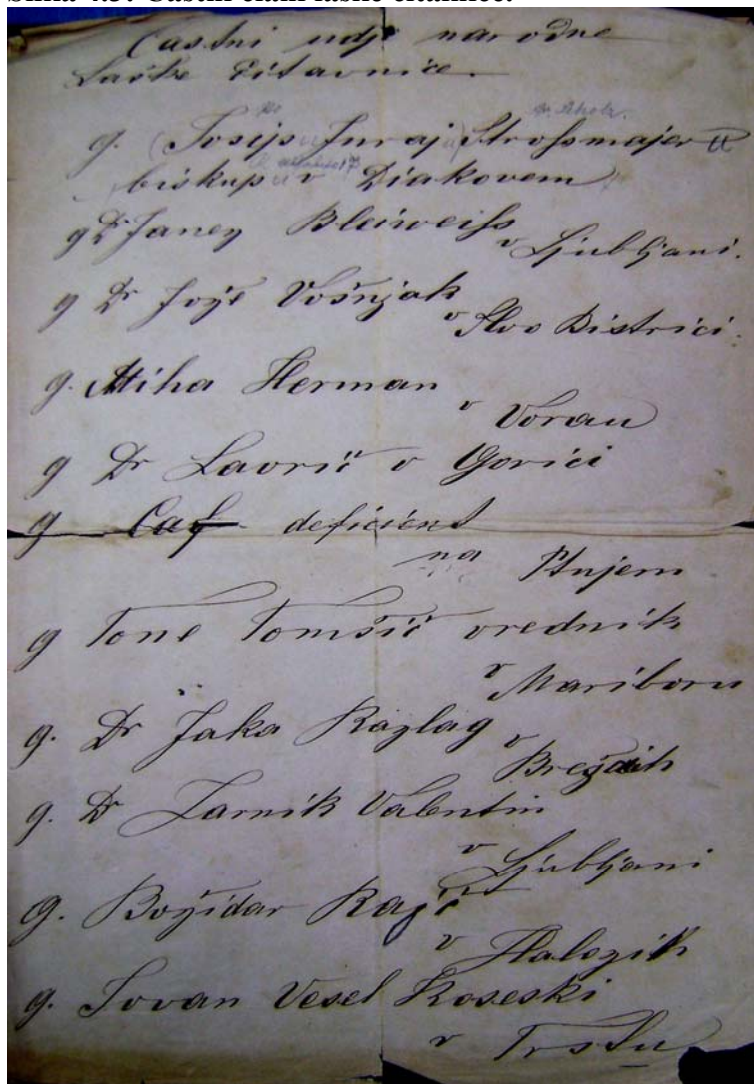
- 1. da čitajo časopise in knjige po društvu pripravljene, ter da obiskujejo vsakovrstne veselice kakor: besede, plese, igre, itd.*
- 2. da po določenem redu dobivajo časopise i knjige v domače čitanje.*
- 3. da želje, nasvete i pritožbe svoje v posebni za to vedno pripravljeni knjigi oznanujejo tistim, ki pisati ne znajo, stori to tajnik.*
- 4. da smejo tudi izobražene ljudi v čitalnico vpeljati, kateri v trgu ne stanujejo. (ML, Pravila laške čitalnice).*

Pravila opredeljujejo še pristojnosti predsednika ter ostalih funkcionarjev, poslovanje in delovanje društva, zapisano pa je tudi, da je bila čitalnica za člane odprta ob torkih, četrtnih in

sobotah med 13. in 22. uro, ob nedeljah in praznikih pa med 8. uro in 22. uro. Otrokom in nečlanom je bil vstop v čitalnico prepovedan, v njej pa se je smelo govoriti samo slovensko.

Na žalost ni zapisanih nobenih podatkov o tem, s katerimi knjigami je razpolagala čitalniška knjižnica. Kljub temu pa Jelovšek (ML, 224) navaja, da je imela čitalnica naročene naslednje časopise: Danico, Besednik, Novice, Slovenski gospodar in Slovenski narod.

Slika 4.3: Častni člani laške čitalnice.

Vir: Muzej Laško

Do leta 1871, ko je Čitalnica prenehala delovati, je imela 1. junija 119 članov iz celotnega laškega okraja, tudi kmete (v Kovačič 2007, 241). Med svojimi častnimi člani (glejte Sliko 4.3.) je imela čitalnica mnogo znanih ljudi. Naštejmo jih nekaj: Josip Juraj Strossmayer, škof iz Djakova, dr. Janez Bleiweis, urednik Slovenskih Novic iz Ljubljane, dr. Jože Vošnjak, zdravnik in deželni poslanec iz Slovenske Bistrice, Mihael Hermann, deželni poslanec, dr. Karel Lavrič, odvetnik iz Gorice, Oroslav Caf, duhovnik in jezikoslovec iz Ptuja, Anton

Tomšič, urednik Slovenskega naroda in Maribora, dr. Jakob Razlag, odvetnik in politik iz Brežic, dr. Valentin Zarnik, deželni poslanec iz Ljubljane, Božidar Raič, župnik in politik iz Svete Barbare v Halozah in pesnik Jovan Vesel Koseski iz Trsta (ML, Častni člani narodne laške čitalnice).

Društvo kljub svojemu zanosu ni dolgo uspevalo, le do leta 1871, Jelovšek (ML, 224) v svojih zapisih navaja letnico 1876. V trgu so vse večjo moč in premoč dobivali Nemci ter nemškutarji in društvo je tem pritiskom podleglo. V prizadevanju po vse večji moči so tako Nemci leta 1873 razdružili veliko občino Laško na dve manjši: Laški trg in Marija Gradec. Tako so v Laškem trgu dobili popolno premoč, saj se je vedelo, da je okolica veliko bolj slovensko zavedna kot trg.

4.2 Družba sv. Cirila in Metoda ter Bralno društvo

Čeprav se je zdel položaj Slovencev v Laškem trgu skoraj brezupen, je novo vero prinesel pivovar Simon Kukec, zaveden Slovenec, ki je imel velik vpliv, saj je z nakupom pivovarne zamajal sile moči v trgu ter vanj pripeljal slovenske in češke nameščence. V Laškem trgu sta bili z njegovim prihodom ustanovljeni dve društvi, kar je po 20. letih po zaprtju čitalnice pomenilo za Slovence nov zagon. Leta 1891 je bila ustanovljena podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda, leta 1893 pa novo narodno društvo »Bralno društvo za Laški trg in okolico«.

Zdi se, da sta bili društvi ustanovljeni ravno ob pravem času, saj se je nemška moč močno krepila na vseh področjih družbe, nenazadnje so v tem obdobju dobili povsem novo nemško šolo.

4.2.1 Družba sv. Cirila in Metoda (1891–1912)

Družba sv. Cirila in Metoda velja za eno najpomembnejših šolskih narodnoobrambnih organizacij. Ustanovljena je bila leta 1885 kot zasebna organizacija, ki se je poskušala postaviti po robu nemškemu in italijanskemu raznarodovalnem delovanju na šolskem področju, predvsem leta 1880 ustanovljenemu nemškemu Deutscher Schulverein in italijanskemu Lega Nazionale. Družba je bila osnovana po zgledu Družbe sv. Mohorja, organizirana v podružnice, ki so imele širši narodnoprebudni in splošni kulturni pomen (Vovko 2004, 5–8)

Družba sv. Cirila in Metoda se je borila proti raznarodovalni politiki predvsem na področju šolstva, tako da je finančno pomagala in podarjala učne knjige, oblačila in obutev slovenskim šolam, učiteljem in šolajoči mladini. Poleg tega je bil namen Ciril Metodove družbe še zaščita slovenskega jezika v šolah, ustanavljanje novih slovenskih šol, narodno prebujanje slovenskega naroda in boj proti ponemčevanju slovenskih otrok v nemških šolah.

Podružnica laške Družbe sv. Cirila in Metoda je nastala kot protiutež nemškima društvoma Schulverein in Suedmarke, ki sta bila v Laškem že prisotna. Jelovšek prav za ta primer (ML, 225) piše o dvoličnežih, ki so v žepih svojih telovnikov nosili vžigalice tako Schulvereina kakor tudi vžigalice Družbe sv. Cirila in Metoda. Tako so, odvisna od tega s katerim človekom so prišli v stik, uporabili določeno škatlo vžigalic in mu postregli.

Družba je imela ustanovni zbor 15. novembra 1891 v takratni pivnici, današnjemu Hotelu Savinja, ki je bila v lasti slovenskega pivovarja Simona Kukca. Pravila je potrdilo cesarsko namestništvo v Gradcu. Prvi odbor so zasedli kaplan Martin Medved, ki je bil načelnik društva, tajnik je postal organist Alojz Groznik, blagajnik pa kaplan Martin Škrbec. Sočlani so postali še posestnik Ivan Drobnič, trgovec Konrad Elsbacher in kmet Jur Hrastnik. Iz podatkov, ki prikazujejo članstvo je razvidno, da je imela Družba najvišje število članov leta 1910, in sicer 41, najmanj pa leta 1898, ko jih je štela 26 (ML, Jelovšek, 225–226; Vovko 2004, 234). Muzej Laško hrani zapisnik tega društva, v katerega so predvsem zapisovali zbrana sredstva, podpornike in njihove prispevke, kar je razvidno tudi iz prikazane strani iz zapisnika (glejte Sliko 4.4). Navkljub ohranjenemu zapisniku pa ni ohranjenih društvenih koledarjev.

Slika 4.4: Stran iz zapisnika podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda v Laškem. Na tej strani so zabeleženi podporniki in njihova podpornina.

Podporniki		Podpornina			
Ime	Prispevek	1898	1899	1900	1901
1. Pušnik Ignacij	posvet. sin. v Ojstregu	25			
2. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
3. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
4. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
5. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
6. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
7. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
8. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
9. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
10. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
11. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
12. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
13. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
14. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
15. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
16. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
17. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
18. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
19. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			
20. Kmečki sin iz Ojstrega	posvet. sin. v Ojstregu	25			

Vir: Muzej Laško

Na prikazani strani zapisnika so zapisani podporniki podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda, pri nekaterih je zapisan njihov »značaj in stanovanje« ter podpornina v letu 1891 in 1892. Za obe leti je zapisanih 37 podpornikov, ki so bili zapisani po sledečem vrstnem redu: v letu 1891 so podružnici prispevali: Pušnik Ignacij, kmečki sin iz Ojstrega, s podpornino 25 kron,

Pušnik Jakob, kmečki sin iz Ojstrega, s podpornino 20 kron, Knez Janez s podpornino 20 kron, Srebot Jožef s podpornino 50 kron, Teršek Jožef s podpornino 20 kron, Obrež Jakob s podpornino 50 kron, Podbreznik Valent s podpornino 25 kron, Podbrežnik Matija s podpornino 20 kron, Gradišnik Mihel s podpornino 30 kron, Afner Anton s podpornino 50 kron, Baloh Miha s podpornino 50 kron, Herzog Janez s podpornino 20 kron, Knez Matija s podpornino 50 kron, Topole Martin s podpornino 50 kron in Ojsteršek Anton izpod Huma 10 kron. V letu 1982 pa je ponovno 10 kron prispeval Ojsteršek Anton izpod Huma, Lapornik Jožef iz Šentlenart ni prispeval nič, Franc Podbrežnik s posestvom na Lahomšku je prispeval 20 kron, Matevž Jelovšek, kovač iz trga, je prispeval 50 kron, Franc Vorina, posestnikov sin, je prispeval 20 kron, Franc Vorina, posestnik v Miklavžu, je prispeval 20 kron, Anton Vrbovšek s posestjo pri Šempetru je prispeval 30 kron, Anton Ojsteršek, posestnikov sin izpod Huma je prispeval 10 kron, Jožef Horjak, posestnikov sin v Šmihelu je prispeval 10 kron, Miha Ojsteršek, posestnikov sin iz Ojstrega je prispeval 10 kron, Matija Pirnat, posestnikov brat iz Modriča je prispeval 20 kron, Jakob Hribernik, hlapec pri Petku je prispeval 30 kron, Anton Pirnat, posestnikov sin iz Modriča je prispeval 20 kron, Lovro Jazbinšek, krojač iz Krištofa je prispeval 20 kron, Anton Žikovšek, posestnik iz Žikovce je prispeval 30 kron, Jakob Černi, laški železniški čuvaj v Modriču je prispeval 10 kron, Matija Podbreznik, posestnik iz Lahomška je prispeval 10 kron, Anton Jazbinšek, posestnik v Lahomšku je prispeval 10 kron, Karol Zelič, ogljar v Šmarjeti je prispeval 40 kron, Ignacij Pirnat, posestnik v trgu je prispeval 20 kron, Martin Pirnat, posestnikov sin v Debru je prispeval 20 kron, Anton Svečenik, posestnikov sin v Modriču je prispeval 30 kron in Jakob Plahuta, posestnikov sin v Šmiklavžu s prispevkom 10 kron (ML, Zapisnik podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda v Laškem, 24–25).

Družba je za zgoraj navedena namene pogosto zbiralala finančna in gmotna sredstva tako, da je prirejala predavanja, denarna zbiranja, veselice. Na računu za leto 1909 (ML, Zapisnik podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda v Laškem, 77) (glejte Sliko 4.5) so zapisani prihodki in izdatki podružnice. V letu 1909 so na občnem zboru 1. maja zbrali 86,40 kron, kar je navedeno v predelku dohodkov, izdatki so znašali 1 krono za Franca Drolca mlajšega, ki je vabil in zbiral odbornike, in 85,49 kron, ki so jih 3. maja s prejemnico poslali družbenemu vodstvu v Ljubljani. Do konca leta 1909 so sledili še manjši dohodki posameznikov, Krašek je prispeval dve kroni, enako tudi Šegula in Štrekl, eno krono pa je prispeval Josip Grilc. Konec leta je bilo po izdatku 1,40 kron Družbi sv. Cirila in Metoda v Ljubljani na njihovem računu 5,60 kron prihodkov. Jelovšek navaja (ML, 225), da so na prvem občnem zboru skupaj

s celjskimi pevci peli domoljubne pesmi in zbrali 130 goldinarjev, saj jih je poslušala nabito polna dvorana. Vsako leto 4. julija so ob večeru na griču poleg krištofske cerkve zakurili velik Ciril Metodov kres in peli narodne pesmi. Po kresu so v trgu, v pivnici, priredili družabni večer in zbirali sredstva za revno šolsko mladino. Poleg naštetega so za podporo slovenske šolske mladine prirejali še božičnice, miklavževanja, šolske dramske predstave ipd.

Slika 4.5: Račun iz zapisnika podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda v Laškem za leto 1909.

77

Račun za leto 1909		Vnoski		Izdatki	
Nabavna letnina pri študentski zbornici dne 1. maja 1909		K	86.40		
Kratek franc. molaj. za nabiranje in vabilo študentskega društva v Laškem v ročnici + ljubljani dne 3/5 1909 odposlato					85.40
Muziej		K	86.40	86.40	
10/5 1909 letni danek od g. Fr. Krasek			2.-		
18/5 " " " " " " " " " " " "			2.-		
27 " " " " " " " " " " " "			2.-		
30/8 " " " " " " " " " " " "			1.-		
19/11 " Družba sv. Cirila in Metoda ljubljani za letni danek					1.40
Saldo v gostinici					5.60
			7.-	7.-	
Saldo			5.60		

Vir: Muzej Laško

Cirilmetodovci so nosili posebne narodne znamke in imeli svoj časopis Slovenski Branik in koledar. Jelovšek (ML, 225) pravi da, so bili cirilmetodovci pogosto deležni nemškega zasmehovanja z besedami: »cirilmetodarija – grand prismodarija«.

Društvo je prenehalo delovati leta 1912 ko je imela podružnica svoj zadnji občni zbor. Ohranjeni zapisniki društva so danes shranjeni v domačem muzeju (Muzej Laško), gre predvsem za zapise podpornikov, podpornin, zbranih vsot denarja in račune.

4.2.2 Bralno društvo (1893–1914)

Bralno društvo je za laški trg in okolico pomenilo nadaljevanje leta 1871 propadle Čitalnice, saj je nadaljevalo z njeno tradicijo in imelo dramatični, pevski, godbeni in knjižnični odsek. Bralno društvo je delovalo v prostorih Kukčeve pivovarne, v pivnici (v današnjem hotelu Savinja), kjer so v posebej za to namenjeni dvorani prirejali slovenske prireditve.

Pravila Bralnega društva so bila odobrena 27. avgusta 1893, ustanovni občni zbor pa so imeli nekaj mesecev pozneje, 5. novembra 1893 v pivnici, današnjem Hotelu Savinja, kjer so tudi izvolili upravni odbor. Takoj se je vpisalo še 47 članov, ki so s svojimi prispevki skupaj zbrali 114 golddinarjev (ML, Jelovšek, 226).

Prvi predsednik je bil kaplan Leopold Skuharesky, društvo pa je imelo tudi odbor, katerega člani so bili Konrad Elsbacher, Josip Boc, Martin Lapornik, Andrej Šolar, Angelo Ventrini in Franc Zidar, ki je v društvo opravljal tudi delo knjižničarja (Kovačič 2007, 243).

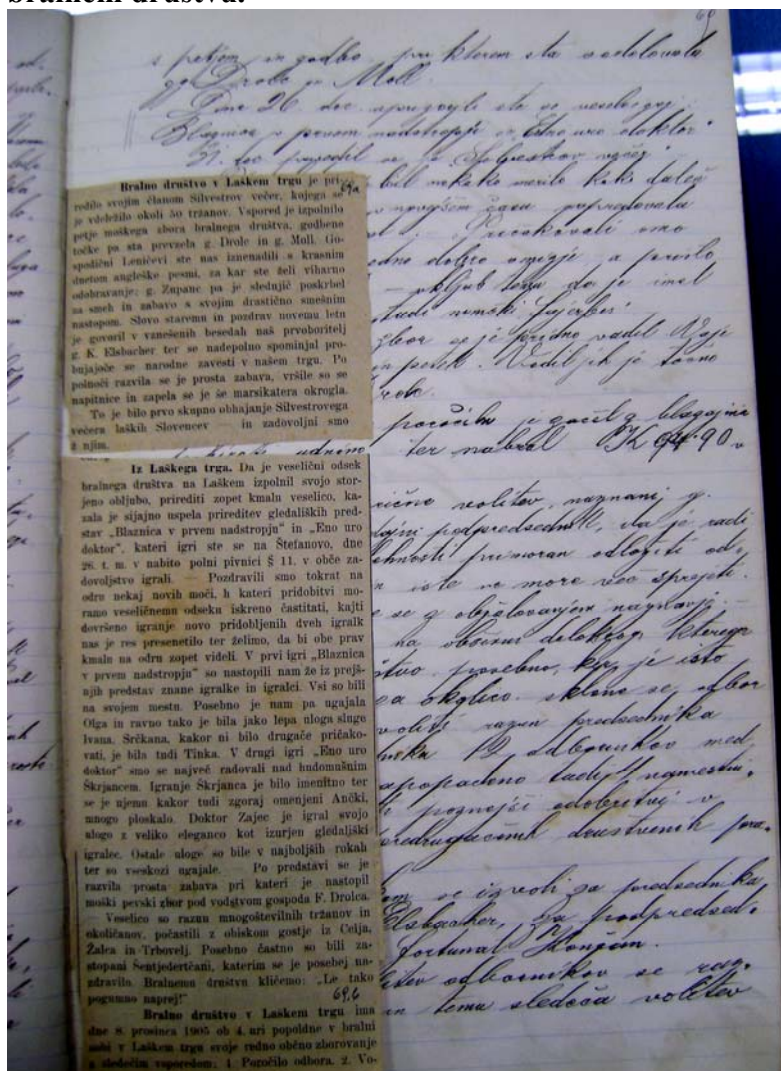
Društvo je imelo v društvenih prostorih, prostorih tedanje pivovarne knjižnico, iz katere so si lahko člani izposojali gradivo na dom, časopisje pa šele, ko je bilo to že 10 dni v društveni sobi. Kot navaja Jelovšek, je imelo društvo skozi dvajsetletno obdobje delovanje naročene naslednje časopise: Edinost, Slovenec, Narodni list, Narodni dnevnik, Slovenski gospodar, Domovina, Domoljub, Slovenski Štajerc, Slovenska pravica, Primorski list, Kmetovalec, Redoljub, Glasnik, Dom in svet, Mir, Popotnik, Ljubljanski zvon, Jež, Čebelar, Bogoljub, Suedsteirer Post in Presse (ML, 226).

Na začetku leta 1894 je imelo društvo v lasti 300 knjig, kasneje so največje število dosegli s 360 knjigami. Šlo je pretežno za knjige Mohorjeve družbe in Slovenske matice. Iz teh števil je razvidno, da je bil nakup novosti majhen, občasno so nakupili po deset knjig, nekaj pa so jih dobili v dar. Prav zaradi pomanjkanja knjig je bila izposoja nizka, prvo leto 221 knjig, naslednja leta še manj (Kovačič 2007, 243). Jelovšek (ML, 226) pa navaja, da so med drugimi

naročevali Gabrščekove knjižnice, Glasbene matice, Slovenske matice, Ljudske knjižnice in Mohorjeve družbe.

Izposoja je potekala ob četrtkih in nedeljah popoldne ter ob praznikih, ob tem času so imeli člani na voljo tudi društvene prostore, na začetku svojega delovanja pa so ob nedeljah med 14. in 15. uro odborniki izmenično prebirali časopisne novice za nepismene ter vodili izobraževalna predavanja. Odborniki so se redno sestajali tudi na sejah, na začetku delovanja skoraj vsak mesec, kasneje pa so organizirali od pet do osem sestankov letno, kamor so vabili tudi pomembne govornike (Kovačič 2007, 243).

Slika 4.6: Stran iz zapisnika bralnega društva s priloženimi časopisnimi izrezki o bralnem društvu.

Vir: Muzej Laško

V času delovanja društva med leti 1893 in 1914 so bili zapisniki napisani v dveh zvezkih, ki sta danes shranjena v Muzeju Laško. V zapisnike so zapisovali društveno dogajanje, izide društvenih volitev, nabirke itd. Na sliki (glejte Sliko 4.6), ki prikazuje stran iz zapisnika bralnega društva so priloženi časopisni izrezki, ki omenjajo delovanje društva, ki je opisano na tej strani zapisnika. Izrezka govorita o prvem silvestrovanju, ki so ga priredili v Bralnem društvu, sklepamo lahko, da gre za silvestrovanje leta 1904, saj je nadalje omenjeno, da bo imelo društvo 8. januarja 1905 svoje redno občno zborovanje v bralni sobi (ML, Zapisnik občnih zborov in odborovnih sej, 69). V zapisniku ni navedeno, iz katerega časopisa so ti izrezki, vendar gre očitno za izrezke iz Slovenskega gospodarja, saj je bilo v Slovenskem gospodarju 22. decembra 1904 objavljeno obvestilo o občnem zboru, 19. januarja 1905 pa tudi poročilo občnega zbora in novo izvoljenih odbornikov.

Ker je imelo Bralno društvo svoj dramski odsek, so v času svojega obstoja priredili več kot petdeset iger. Med njimi so bile *Županova Micka*, *Trije tički*, *V Ljubljano jo dajmo*, igro *Nemški ne znajo* pa je oblast prepovedala igrati. Poleg iger so prirejali še pevske in godbene koncerte, predavanja in izlete. Na njihove prireditve so pogosto prihajali tamburaški zbor iz Šmartnega pri Litiji ter godbe iz Zidanega mosta, Maribora, Zagreba in Celja. Večina prireditev je potekala v prostorih ali na vrtu današnjega hotela Savinja, vendar pa so se morali nenehno boriti za društvene prostore. Ker jim Nemci pri tem vsekakor niso bili v pomoč, so se selili po celem trgu (ML, Jelovšek, 227).

Leta 1896 se je ostalim društvenim odsekom priključil še tamburaški pod vodstvom Josipa Boca, pevski odsek pa je v tistem času štel 25 pevcev. Leta 1907 sta se ta oba odseka osamosvojila (ML, Jelovšek, 227).

Leta 1894, na začetku svojega delovanja, je imelo društvo 26 rednih in 29 izrednih članov, najvišje število članov pa so dosegli leta 1906, in sicer 124. V letih pred koncem delovanja društva se je število članov zmanjšalo. Leta 1912 je imelo tako le še 80 članov (ML, Jelovšek, 227).

Že zgoraj so omenjeni skromni začetki knjižničarstva v okviru Bralnega društva. Knjižničarstvo pa se je razmahnilo leta 1908, z odprtjem javne ljudske knjižnice, za katero je skrbel Klub slovenskih naprednih akademikov v Celju. Leta 1910 je bilo izposojenih že več kot 1000 knjig. Knjižnica je delovala v društvenih prostorih, kjer je visela tudi slika dr. Janeza Bleiweissa, buditelja Slovencev (ML, Jelovšek, 227).

V društvo je pogosto prihajalo do trenj in nesporazumov med starimi in mladimi ter med posameznimi funkcionarji. Leta 1907 je iz društva izstopil predsednik, kaplan Srebre, ker je bilo po njegovem društvo naročeno na »slabo berilo«, namesto da bi bralo samo Slovenskega gospodarja. Ostali člani so bili drugačnega mnenja in so v odgovor na ta odstop zapisali, da bi društvo, če bi bilo naročeno samo na en časopis, postalo strankarsko in ne bi doseglo splošne ljudske olike. Tako so namesto do tedaj naročenih deset izvodov naročili samo pet izvodov Slovenskega gospodarja, opustili so Domoljub in naročili osem izvodov Narodnega lista (ML, Jelovšek, 228). Tako so, neoziraje se na ostale, šli svojo pot.

Društvo je imelo kar precejšno moč in ugled v svoji sredini. Jelovšek (ML, 228) navaja primer, kako so s pritožbo poslano na železniško ministrstvo dosegli, da je bilo iz Laškega premeščenih več železniški uradnikov, ki so bili zagrizeni nemškutarji.

Svečano praznovanje dvajsete obletnice delovanja društva 26. oktobra 1913 je pomenilo tudi poslednjo prireditev. Nadaljnji dogodki, ki so krojili svetovno zgodovino, so vplivali na to, da se je upravni odbor društva zadnjič sešel 3. julija 1914. Že na tem odboru so razpravljali o morebitnem razpustu društva, saj se je osnovalo novo Izobraževalno društvo, ki pa je imelo izrazite klerikalne nazore (ML, Jelovšek, 228).

5 Ustanovitev in dejavnost ostalih slovenskih kulturnih društev do leta 1941 in med vojno

5.1 Razvoj glasbene dejavnosti v Laškem

Glasbena dejavnost in glasbene skupine v Laškem so nastale vzporedno z razvojem šolstva, s prihodom uradniške inteligence ter z industrializacijo. Ključni ljudje za razvoj zborovskega petja in godbene dejavnosti so bili predvsem učitelji in nekdanji pripadniki vojaških godb. Pred letom 1800 je bila glasbena dejavnost v Laškem večinoma le priložnostna, verjetno je pred tem v organizirani obliki obstajala le kot cerkveno petje.

Glasba je vsekakor močno zaznamovala dogajanje v Laškem vse od druge polovice 19. stoletja, ko so začeli nastajati različni glasbeni sestavi. Tako Slovenci kot Nemci in njihovi simpatizerji so ustanavljali različne in mnogoštevne instrumentalne in pevske zasedbe.

5.1.1 Godbe na pihala in različne instrumentalne zasedbe

Prvi znani orkestralni dirigent v Laškem je bil učitelj Avgustinčič, ki je s svojim godalnim orkestrom prvič nastopil leta 1854 ob otvoritvi laškega kopališča na prostem. Kasneje so nastopali na raznih proslavah, cerkvenih obletnicah, veselicah (ML, Jelovšek, 233).

V Laškem ima dolgo tradicijo delovanja godba na pihala. Prva godba na pihala je bila v Laškem osnovana po letu 1860. Nastajala je tako, da so se zbirale mlade skupine ljudi, moških, ki so se domov vračali iz vojaških godb. Običajno so se na vajah zbirali ob nedeljah in se učili predvsem koračnic in polk ter se udeleževali vaških porok, godovanj in procesij. Prvi znani dirigenti godbe na pihala niso znani, je pa godbo leta 1867, ko je ta štela 24 godbenikov, prevzel Franc Klepej, ki je imel desetletne godbene izkušnje v francoski vojaški godbi. Njegovo godbo so finančno in prostorsko podprli Karničniki in iz nje danes izhaja ne le tradicija današnje laške godbe, ampak tudi tradicija godbe na pihal v vasi Svetina nad Laškim. Fantje, ki so prihajali na delo v Laško in ki so verjetno igrali v tej godbi, so namreč svoje glasbeno in godbeno znanje prenesli tudi v domačo vas Svetina. To prvo laško godbo so v nadaljnjih letih pogosto vodili dirigenti iz godbenih odsekov ostalih društev, na primer

Liedertafel, Gasilskega društva ter nekateri učitelji in organisti (ML, Jelovšek, 234). V levem kotu spodnje fotografiji (glejte Sliko 5.1.) so člani prve godbe v Laškem z vodjo (kapelnik) Francem Klepejem skupaj z delavci na delavski proslavi delavcev Cementarne leta 1884 v Marija Gradcu. Na sliki je fotografiranih sedem godbenikov v godbeniških uniformah z inštrumenti (trobenta, klarineta in baritona).

Slika 5.1: Del prva laška pihalna godbe z dirigentom Francom Klepejem leta 1884.

Vir: Jelovšek (1971, 9).

Leta 1890 je novo godbo ustanovil steklar in trgovec s steklom ter porcelanom Josip Windisch, ki je ob sebi zbral 12 do 14 godbenikov. Ta godba je imela, za razliko od prve, nekoliko boljše pogoje delovanja, ki jih je zagotavljal kapelnik sam. Vadili so namreč pri njemu doma. Vse do razpade prve Klepejeve godbe leta 1893, sta tako v Laškem obstajali dve godbi (ML, Jelovšek, 234; Mulej 2002, 10). Windischeva godba je tako znana kot druga laška godba.

Svoje orkestre oziroma instrumentalne zasedbe sta imeli tudi Slovenska narodna čitalnica in Bralno društvo. Prva je v času svojega delovanja imela orkester, ki ga je vodil zavedni Slovenec in vnet član čitalnice dr. Edvard Šavnik, ki je ustanovil tudi pevski oktet. Tako oktet kot orkester sta bila izključno slovenskega značaja. Zaradi svojega izrazito narodnega

delovanja so dr. Šavnika Nemci po prilastitvi Bosne premestili tja. V okviru Bralnega društva je deloval tudi slovenski tamburaški zbor, ki ga je vodil Josip Boc in je štel okoli deset godbenikov (ML, Jelovšek, 234).

Nemci v svojem glasbenem delovanju niso veliko zaostajali za Slovenci, vendar viri njihovega delovanja v primerjavi s slovenskimi ne omenjajo v tolikšni meri. Znano je, da so leta 1870 ustanovili pevsko društvo pod imenom Tüfferer Mannergesangverein, leta 1887 pa so ga preimenovali v Tueferer Liedertafel. Podobno kot Slovenci v svojih društvih (Narodna čitalnica), so tudi Nemci v tem društvu organizirali posamezne odseke (pevski, godbeni). Prvi vodja nemškega orkestra je bil Jos Hackel, načelnik postaje, za njim Hans Ritter von Villefort, vodja laške zemljiške knjige, po letu 1909 in do prve svetovne vojne pa je vodenje orkestra prevzel kapelnik Matija Hotzl. Ta godba oziroma orkester je imela okoli 12 godbenikov, v zasedbi pa so bila naslednja glasbila: violina, viola, čelo, klavir, harmonij, flavta, kontrabas, tolkala in harmonika. Ta godba je skozi leta svojega obstoja večkrat spremenila svoje ime. Tako so se imenovali Markt–Musikcapelle, Liedertafel – Orchester in Tüfferer Saloncapelle (ML, Jelovšek, 235).

Poleg omenjenih zasedb so v Laškem delovale še ostale podobne zasedbe, ki so svoje koncerte in proslave večinoma izvajale v dvorani hotela Henke (današnji hotel Hum), v hotelu Savinja ali v zdravilišču. Te zasedbe so bile: leta 1896 ustanovljena Feuerwehrcapelle, leta 1905 Tüfferer Feuerwehr Musig – gilde, naslednjega leta Tüfferer Schrammel, leta 1907 kvartet Tueffferer Qurtet, v katerem so igrali Košir, Tišler, Kopač in Majcen, leta 1914 pa je nastal nov kvartet v podobni zasedbi, imenovan Tüfferer Schammelquartet, v katerem so igrali Košir, Kopač, Majcen in Maier (ML, Jelovšek, 235). Več podatkov o teh zasedbah v izbranih virih ni bilo, prav tako ne moremo reči, ali je šlo za slovensko oziroma nemško opredeljene glasbene zasedbe, ki sicer nosijo nemška imena, vendar so, kot lahko sklepamo po priimkih zadnjih omenjenih kvartetov, v njih igrali tudi Slovenci.

Med prvo svetovno vojno je vso omenjeno glasbeno dogajanje zamrlo, a ponovno zaživel ob koncu vojne. Z letom 1919 so nastali novi kvarteti in zasedbe. Pravi razmah je tovrstna glasba doživela z sodnim uradnikom Hinkom Kopačem, ki je ustanovil Narodni slovenski salonski orkester, ki je bil godbeni odsek Sokolskega društva. Kot je razvidno že iz slike (glejte Sliko 5.2.), je imel orkester 13 članov, nikoli pa več kot 15. Med njimi je bilo nekaj učiteljev (Kislinger, Drogenik, Jurko, Četina), uradnikov (brata Pleskovič, Varto in Kopač kot dirigent),

ter organist Drolc, trgovec Fasswald in zdravnikova žena Meierjeva. V svoji zasedbi so imeli klavir, harmonij, različna godala ter nekaj pihal in lesenih tolkal (ML, Jelovšek, 236).

Slika: 5.2: Narodni slovenski salonski orkester v Laškem leta 1921 z dirigentom Hinkom Kopačem na čelu.

Vir: Jelovšek (1971, 31).

Po prvi svetovni vojni se je do določene mere spremenila tudi glasba, ki so jo izvajali orkestri. Tradicionalno so bili zavezani dunajski glasbi valčkov, polk, mazurk, koračnic in podobno. S to tradicijo pa so končali »šlagerji«, kakor jih imenuje Jelovšek (ML, 236). Ta moderna glasba močnem v salonskem orkestru ni preveč ugajala za igranje, saj so jo imeli za muho enodnevnico in glasbo brez pravih vrednot.

Po smrti Kopača je orkester živel, nekdanji sloves pa si je povrnil z novim učiteljem Laške osnovne šole in skladateljem Radovanom Gobcem, ki je prišel v Laško leta 1934 in odšel čez štiri leta. Po izredno plodnih štirih letih je z njegovim odhodom nastal velik manjko tako na glasbenem kakor tudi na ostalih področjih (ML, Jelovšek, 237). Orkester je v sodelovanju z moškim oziroma mešanim pevskim zborom Hum in igralci pod taktirko Radovana Gobca pripravil mnoge koncerte, operete in predstave. Kot navaja Jelovšek (ML, 234), so bile to Tremarski dukat, Hmeljska princesa, Rokovnjači, Slehernik in petje pasijona v cerkvi. Te

predstave si je prišlo ogledat mnogo turistov. Sokolsko društvo je tako s prirejanjem omenjenih prireditev in s pomočjo olupševalnega oziroma turističnega društva skrbelo tudi za turistično promocijo kraja, saj je turizem sicer po prvi svetovni vojni zamrl.

Iz vrst salonskega orkestra je leta 1929 izšel prvi laški jazz orkester, ki je imel v zasedbi poleg klavirja in godal še pihala (saksofon, klarinet, trombe), banjo, tolkala in harmoniko (ML, Jelovšek, 237)

Sočasno z nastankom salonskega orkestra je nastal tudi mladinski orkester Struna pod vodstvom Josipa Kobala. Orkester je imel na začetku pet godbenikov, v zasedbi pa klavir in godala. Ta orkester se je kasneje preimenoval v Godbeno društvo Laško, vendar se društvo ni dolgo ohranilo. Posamezni godbeniki iz Kopačevega in Kobalovega orkestra so ob nedeljah priložnostno nastopali v Zdravilišču, kjer so prirejali redne plesne vaje in plesne venčke (ML, Jelovšek, 237).

Slika 5.3: Orlovski ženski tamburaški zbor na začetku svojega delovanja z dirigentom Francem Ropretom.

Vir: Jelovšek (1971, 30).

Po prvi svetovni vojni sta v Laškem nastala tudi dva ženska tamburaška zbora, sokolski in orlovski, ki jih je ustanovil Franc Ropret. Sokolski tamburaški zbor, ki je nastal leta 1919 in

končal svoje delovanje že leta 1923, je nastopal na vseh sokolskih prireditvah. Vaje so imeli kar pri kapelniku doma. Orlovski tamburaški zbor (glejte Sliko 5.3.) pa je nastal leta 1920 in je štel osem godbenic. Zbor, ki je deloval do leta 1926, je nastopal v Laškem na različnih prireditvah in imel svoje koncerte v Laškem in drugod po okolici (ML, Jelovšek, 238). Tamburaška tradicija je s prenehanjem delovanja obeh zborov popolnoma zamrla in se kasneje ni več obnovila.

Vnovič se je po prvi svetovni vojni organizirala tudi godba na pihala (glejte Sliko 5.4.), ki je imela že predvojno tradicijo s kapelnikom Francem Klepejem (prva godba) in Josipom Windischem (druga godba). Kapelnik nove, tretje godbe je postal Franc Ropret (dirigent tamburaških zborov). Njegova godba je kmalu štela 15 godbenikov, ki so nastopali na proslavah, sprevodih, procesijah in drugod. Njihove uniforme so bile na začetku zelo skromne, saj so imeli samo uniformirane čepice, kar se dobro vidi na spodnji fotografiji, in lastne obleke. V godbi so med inštrumenti prevladovala trobila (trobente, bariton, pozavne, bas), nekaj pihal (klarineti in pikolo) in tolkala (činele ter veliki in mali bobni) (glejte Sliko 5.4.). Godba je imela vaje na kmetiji Petek, kjer so jim po vsaki končani vaji ponudili tudi hrano in pijačo, godbeniki pa so v zameno pomagali na kmetiji (ML, Jelovšek, 239).

Slika 5.4: Tako imenovana tretja laška godba pod vodstvom Franca Ropreta ob ustanovitvi leta 1924 na Strmci nad Laškim.

Vir: Jelovšek (1971, 11).

Do leta 1933 godba ni delovala kot društvo, ampak le kot zasebna glasbena skupina. S tem letom pa je društvo dobilo svojo pravno veljavnost z odobrenimi pravili banske uprave v Ljubljani št. II – 6502/2 z dne 11. aprila 1933. Istega leta so imeli tudi prvi ustanovni občni zbor, kjer je bil za prvega predsednika izvoljen dr. Fran Roš, laški odvetnik. Godba je imela v tistem času 25 izvršnih, 19 podpornih, 12 rednih in tri ustanovne člane. Godba se je do leta 1928/1929 imenovala Laška godba, po tem letu pa se je preimenovala v Mestno godbo. Leta 1939 je dobila nove inštrumente – 21 novih glasbil so kupili pri podjetju Glassl v Graslitzah na Češkem. Do tedaj je imel namreč vsak godbenik svoje lastno glasbilo, ki pa so bila dotrajana in neenotna. V letu nakupa novih glasbil je v aprilu potekal tudi zadnji občni zbor. V tem letu je imela godba 20 godbenikov, 31 vaj in 23 nastopov. Od nastanka do leta 1940 pa so imeli skupaj kar 160 nastopov. Godba je v času svojega delovanja imela nekaj težav s prostorom za vadbo, pogosto so se selili iz Petkove kmetije na Strmci v župnišče, gasilski dom, v Dom svobode oziroma današnji Kulturni center, kjer ima Godba na pihala Laško svoje prostore še danes. V tem času je godba nastopala na vseh prireditvah in svečanostih v mestu in okolici, gostovali pa so tudi v Šmarju, Celju, Šentjurju, Ponikvi, Hrastniku, Trbovljah, Krškem in Novi Gorici (ML, Jelovšek, 239).

Pokroviteljstvo nad laško godbo je med nemško okupacijo prevzel orožniški podoficir Kellner. Laški godbeniki so oblekli uniforme Wehrmannschafta in bili s tem oproščeni mnogih obveznosti. Oproščeni so bili služenja v vojski ter zaščiteni pred izselitvijo in prisilnim delom. Kapelnik te godbe, ki je štela 28 godbenikov, je bil na začetku krojač Ernest Kvartič, nato pa Franc Ropret. »Nemška roka« je vplivala na strogo disciplino. Prav to je bil verjetno tudi razlog, da so leta 1942 ne tekmovanju okoliških godb v Celju zmagali. Kapelnik Franc Ropret naj bi celo rekel, da ima strah velike oči in ustvarja čudeže. Zmaga jim je prinesla sloves, tako da so imeli vsako nedeljo koncerte v Laškem, Brestanici, Rimskih toplicah, Celju, Štorah in Šentjurju. Poleg koncertov so godbeniki igrali žalostinke za vsakega padlega nemškega vojaka na Pristavi, kjer so Nemci uredili tako imenovani Heldenfriedhofprovisorium, prostor z lesenimi križi in napisi padlih nemških vojakov. Zaradi vojnega časa sta se v Wehrmannschaftu zamenjala kapelnika. Kellner je bil premeščen, njegovo mesto je prevzel nemški župan dr. Leo Hermann, ki pa so ga kmalu zatem ubili. Prav tako je s pričetkom zračnih napadov nad Laškim zamrlo godbeno življenje, godbenikom pa je pred bežečim okupatorjem uspelo skriti glasbila (ML, Jelovšek, 239; Jelovšek 1971, 14).

Po drugi svetovni vojni je godba ostala skoraj brez sredstev s samo 12 godbeniki. Leta 1947 je, podobno kot ostala društva, postala odsek SKUD (Sindikalno kulturno umetniško društvo) Rečica – Laško oziroma po letu 1952 odsek Svobode Rečica z imenom »Delavsko prosvetno društvo Svoboda Dušan Požanel, godbeni odsek Rudnik Laško« (ML, Jelovšek, 239).

5.1.2 Zborovsko petje

Pod vodstvom učitelja Avguštinčiča je poleg orkestra deloval tudi mešani pevski zbor, v katerem so prepevali Slovenci in Nemci skupaj. Zbor in orkester sta imela svoj prvi nastop ob otvoritvi zdravilišča leta 1845. Slovenski mešani pevski zbor je kasneje ustanovil učitelj in organist Flis. Zbor je deloval že v času Čitalnice, nastopili pa so tudi na ljudskih taborih v Žalcu in Sevnici leta 1868/69. V dobi laške Čitalnice je pod vodstvom dr. Edvarda Šavnika nastal ne le orkester, ampak tudi slovenski moški oktet. Naslednji slovenski pevski zbor je nastal pod okriljem Bralnega društva poleg tamburaškega zbora in je štel 25 pevcev, med njimi so bili pevovodje Groznik, Bosina, Moll in Drolc (ML, Jelovšek, 241). Zbor je imel pevske vaje v prostorih današnjega hotela Savinja, kjer je imelo Bralno društvo svoje prostore za zbiranje in organizacijo prireditev.

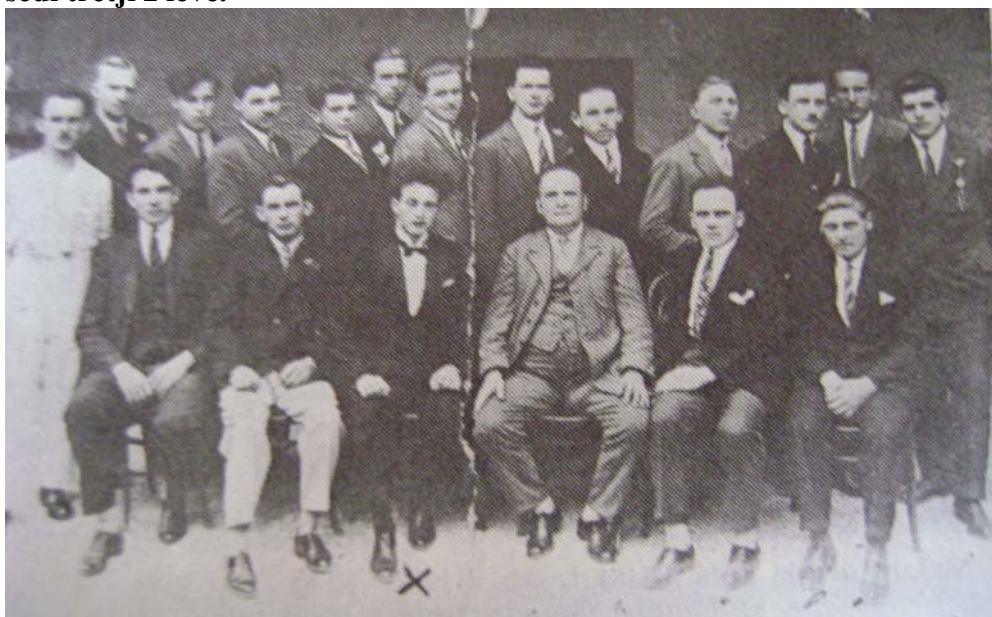
Podobno kot pri godbenih in instrumentalnih zasedbah so Nemci ustanavljali tudi pevska društva, ki so bila omenjena že pri godbenih in instrumentalnih zasedbah. Leta 1870 so tako ustanovili pevsko društvo Tueferer Mannergesangverain, čez sedem let pa novo društvo z imenom Tüfferer Liedertafel. Slednji so že v prvem letu svojega delovanja imeli 26 pevcev in delovali pod motom »Ein frohes Lied aus freier Brust schafft immerfrische Lebenslust!«². To društvo je imelo v svoji organizaciji več odsekov, poleg pevskega je bil predstavljen tudi godbeni. V njem so sodelovali tudi Slovenci; znana so namreč imena prvih odbornikov društva, med katerimi so tudi slovenska imena. Za predsednika je bil izvoljen okrajni sodnik Khern, trgovec Andrej Elsbacher, ki ga viri omenjajo kot zavednega Slovenca, je postal podpredsednik, za blagajnika so izbrali gostilničarja Falto, tajnik je postal učitelj Karel Valentinič, za odbornike pa so izbrali Basta, Webra, župana Amona in zdravnika dr. Schwaba. Liedertafel je imel vaje in prireditve v današnjem hotelu Hum, pogosto pa so nastopali tudi v Zdravilišču. Društvo je imelo leta 1889 24 pevcev in 56 podpornih članov,

² »Vesela pesem iz dna srca v nas vedno znova obuja življenjsko veselje!«

vendar je njihovo članstvo do začetka prve svetovne vojne upadalo. Svoj zadnji nastop so imeli poleti leta 1914, v Mariboru, kjer so nastopili z 18 pevci (ML, Jelovšek, 241–242).

Po prvi svetovni vojni so zborovsko petje oživili v društvo Sokol, ki je nastalo v Laškem. Pod Sokoli je deloval tudi že omenjeni salonski orkester. Sokolsko društvo je imelo pevski odsek, kjer je v mešanem pevskem zboru pelo od 30 do 40 pevcev. Delo zborovodje so opravljali učitelj Četina, davčni upravitelj Adamič, živinozdravnik dr. Jerina in organist Drolc. Zbor je nastopal ob različnih proslavah, obletnicah in dramskih predstavah. Vilko Kuntara, glasbeni učitelj in pedagog, je nato ustanovil nov zbor, ki je znan zlasti po tem, da je leta 1927 priredil cerkveni koncert s pomočjo organista Drolca. Združeni pevski zbor Laško, kot se je imenoval omenjeni zbor, je imel 38 pevcev in pevk, s katerimi sta zborovodja Kuntara in organist Drolc prirejala mnoge koncerte. Leto kasneje je nastal nov, samostojni moški pevski zbor (glejte Sliko 5.5.) na pobudo brivskega mojstra Blaža Zupanca, ki je novonastali zbor poimenoval Hum. Na občnem zboru so na pobudo Kuntare in Zupanca določili društvena pravila, zbralo se je 25 pevcev, ki so nato začeli z vajami pod vodstvom Kuntare. Zbor je nastopal predvsem doma, v dvorani današnjega hotela Hum in v Sokolskem domu. Svoje največje uspehe so doživeli pod taktirko skladatelja Radovana Gobca. V času obstoja zbora, med leti 1928 in 1941, je imel zbor več kot 160 pevcev in tudi pevk, čeprav so mešani pevski zbor organizirali samo po potrebi za posamezne nastope in prireditve. Skupno so imeli 2850 partitur, 141 skladb in devet pesmaric (ML, Jelovšek, 242–243).

Slika 5.5: Moški pevski zbor Hum Laško leta 1928 z zborovodjem Vilkom Kuntarjem, sedi tretji z leve.

Vir: Jelovšek (1971, 11).

5.2 Razvoj gledališke dejavnosti v Laškem

Pod gledališko dejavnost in igro lahko gotovo prištevamo pasijonske igre, ki naj bi jih v Laškem igrali že leta 1645, uprizarjali pa naj bi jih vse do leta 1870 (ML, Jelovšek, 245). Vsekakor pa se je igra začela uprizarjati z nastajajočimi društvi v drugi polovici 19. stoletja. V Laškem so jo gojili Slovenci in Nemci. Slovenci v dramatičnem odseku Čitalnice in Bralnega društva, v katerem so priredili več kot 50 iger, pa tudi v podružnici Družbe sv. Cirila in Metoda. Svoje igre so uprizarjali v prostorih današnjega hotela Savinja, kjer so imeli določen čas društveni prostor in prostor, namenjen različnim prireditvam.

Nemci so svoje igre in ostale prireditve prirejali v dvorani današnjega hotela Hum. Svoje dramatične odseke so vodili v okviru društva Tüfferer Mannergesangverein oziroma kasneje v Tüfferer Liedertaflu. Svojim igralskim skupinam so Nemci nadeli posebna imena: Dilettantenbuehne, Theater Dilettanten, Gesellschaft Tüffer, Tüfferer Theater in podobno. Svoje igre so uprizarjali tudi šolarji tako iz nemške kot iz slovenske šole. Katoliško izobraževalno društvo, ustanovljeno leta 1907, je imelo tudi ženski dramatični odsek. Društvo je štelo 15 igralk, igrale pa so v nadžupnijski dvorani (ML, Jelovšek, 246).

Slika 5.6: Nastopajoči v opereti Hmeljska princesa.

Vir: Krašovec (2001, 30).

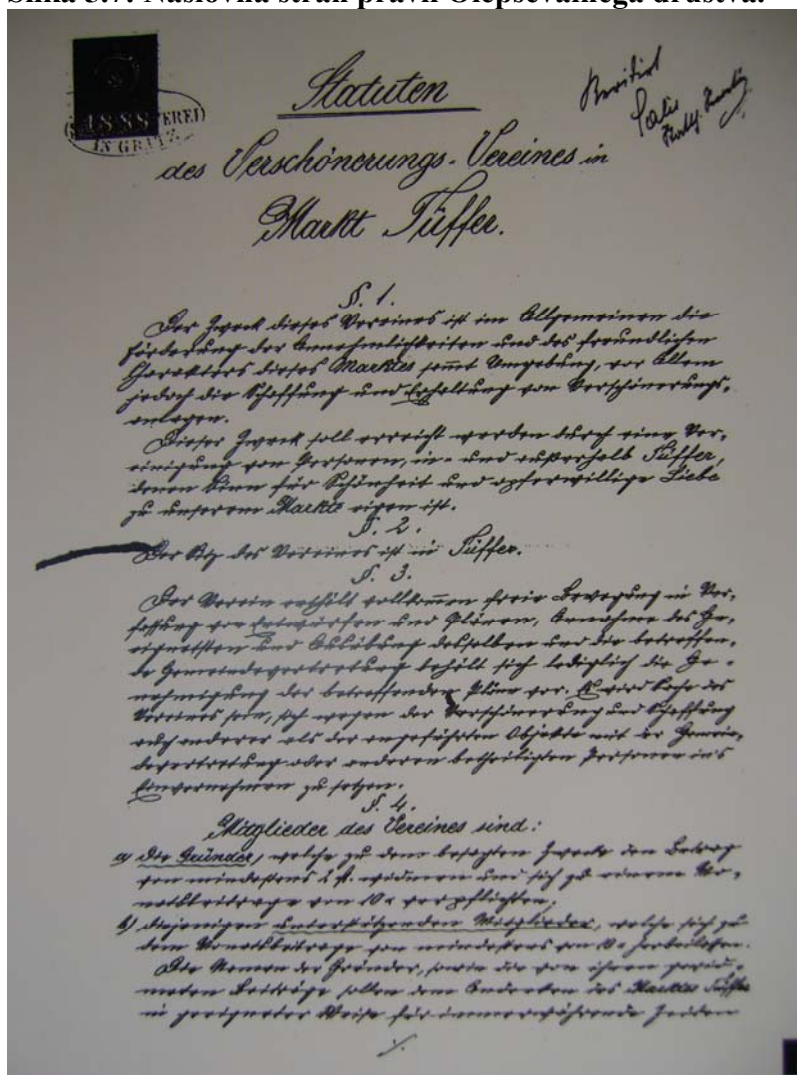
Po letu 1919, po prvi svetovni vojni, se je močno razmahnila igralska dejavnost v okviru laškega Sokola. Prireditve so na začetku svojega delovanja prirejali v dvorani današnjega hotela Hum, po letu 1933 pa v novem domu, današnjem Kulturnem centru. Društvo, ki je pogosto imelo od 70 do 80 igralcev tudi iz ostalih društev, je v času svojega obstoja, do leta 1941, priredilo okoli 100 dramskih predstav. Navajamo jih nekaj: Krivoprisežnik, Slaba vest, Tihotapec, Domen, Črnošolec, Radikalna kura, Rodoljub iz Amerike, Divji lovec, Razvalina življenja, Burke in šaljivi prizori, Sfinga, Sinu, Divji mož, Scapinove zvijače, Deseti brat, Rokovnjači, Slehernik in Narodni poslanec. Velik vpliv je imel že omenjeni skladatelj Radovan Gobec, ki je v svoje operete, spevoigre (glejte Sliko 5.6.) vključil člane iz različnih odsekov Sokola (pevce, godbenike, igralce) (ML, Jelovšek, 247). Vzporedno s sokolskim dramskim odsekom je od leta 1936 deloval tudi dramski odsek Zveze fantovskih odsekov in Zveze dekliških krožkov, ki pa ni bil tako aktiven kot odseki v Sokolskem društvu.

5.3 Olepševalno društvo Laško

Predvsem razvoj zdravilišča in zdraviliškega turizma, ki je v takratni trg pripeljal ugledne goste, je botroval temu, da je leta 1889 nastalo Olepševalno društvo Laško oziroma Tüfferer Verschönerungsverain, eno najstarejših tovrstnih društev v Sloveniji.

Laški veljaki so se leto pred ustanovitvijo društva zbrali na ustanovitvenem odboru, sestavili društvena pravila (glejte Sliko 5.7.) in jih poslali cesarskemu namestništvu v Gradec. Ustanovitev društva se je malo zavlekla, ker so morali poslana pravila dopolniti in jih ponovno poslati v Gradec, od koder so se vrnila 22. aprila 1889, zato ta datum štejem za nastanek Olepševalnega društva Laško (Krašovec 2001, 11).

Slika 5.7: Naslovna stran pravil Olepševalnega društva.

Vir: Krašovec (2001, 12).

Ustanovni odbor društva so sestavili Rudolf Khern, vladni svetnik, ki je zavzel mesto predsednika, trgovec Andrej Elsbacher je postal podpredsednik, gostilničar Friderik Falta blagajnik, učitelj Karel Valentinič tajnik, člani pa so postali še usnjar Pavel Bast, Adolf Weber, posestnik Konrad Amon in zdravnik dr. Ernest Schwab (Krašovec 2001, 11).

Društvo je bilo vse do leta 1919 pod nemško upravo, vendar so Nemci in Slovenci kljub temu v društvu sodelovali, nato pa so po letu 1919 vodenje društva prevzeli Slovenci. Glavni namen društva je bila skrb in urejanje Laškega. V ta namen so zasadili nova drevesa, pogozdili Hum, uredili nove poti, obenem pa poskrbeli za ohranitev kulturno zgodovinskih spomenikov, arheoloških najdb in umetnin. V te namene so organizirali tudi lokalni muzej.

Slika na prejšnji strani (glejte Sliko 5.7.), prikazuje statut oziroma naslovno stran pravil Olepševalnega društva, napisano v nemškem jeziku. Društvo se je v letih svojega obstoja preimenovalo v Olepševalno in tujskoprometno društvo, danes pa ga poznamo pod imenom Turistično društvo. Statut je danes shranjen v Muzeju Laško.

Pred prvo svetovno vojno naj bi mesto, vsaj po opisih sodeč, veljalo za pravi mali paradiž. Tako je bilo izdanih več kot 40 brošur, povečini v nemščini, ki so predstavljale Zdravilišče, trg in okolico po deželah nekdanje Avstro–ogrske.

Avstro–ogrska leta so bila za olepševalno društvo pod nemškim vodstvom zelo uspešna. Kljub vsesplošnemu mrtvilu, ki je vladal med prvo svetovno vojno, je društvo po vojni ponovno oživel. Ker ga je prevzelo slovensko vodstvo, se je spremenila tudi uprava. Predsedstvo je prevzel trgovec Konrad Elsbacher, kustos muzeja pa je bil Karel Valentinič. Vendar so bili začetki težki. Z nastankom kraljevine Jugoslavije v zdravilišče niso več zahajali bogati gostje iz mest nekdanje Avstro–ogrske (Gradec, Dunaj, Budimpešta). Nova država ni imela toliko bogatih ljudi, ki bi v enakem številu zahajali v Laško kot pred vojno, poleg tega pa je v novi državi obstajalo več kopališč in nekdanjih zdravilišč. Nekdanje slave in blišča, ki je obdajalo zdravilišče in turizem, ni bilo več (Krašovec 2001, 26–27).

Olepševalci niso obupali in so nadaljevali s svojim delom. Prenovili so muzej, zgradili vremensko hišico, skrbeli za okolico in po letu 1933 uredili svojo informacijsko pisarno v novo zgrajenem sokolskem domu, kjer so nudili informacije obiskovalcem in turistom. Dobro so poskrbeli za propagando kraja po celotni Jugoslaviji z brošurami in objavami v različnih

revijah, tudi v avstrijskih. Opise laških znamenitosti so prevedli v francoski, madžarski, angleški, češki in italijanski jezik (ML, Jelovšek, 257).

V povezavi z različnimi laškimi društvi so prirejali številne prireditve, ki so v Laško vabile obiskovalce in turiste. Poleg pomoči, ki jo je imelo Olepševalno in tujsko prometno društvo s strani občinske uprave, so sodelovali predvsem s telovadnim društvom Sokol in njihovim pevskim, godbenim in dramskim odsekom, ki je imel močno dramsko skupino, po letu 1933 tudi novo zgrajen dom. Operete pod vodstvom skladatelja Radovana Gobca so privabljale ljudi od blizu in daleč. Leta 1935 so priredili Tremarski dukat in Hmeljsko princeso. Iz slednje predstave je tudi fotografija, na kateri so vsi nastopajoči, ki so sodelovali (glejte Sliko 5.6.). Na tisoče gledalcev naj bi si ogledalo ponovitve predstav sokolske dramske skupine, kot so Slehernik, Živ pokopan in Igrani križev pot. Člani društva Sokol in Jadranske straže so med seboj kar tekmovali v prirejanju prireditev; Sokoli s prirejanjem Beneških noči na Savinji, Jadranaši z Večeri na Savinji (glejte Sliko 5.8.). Te noči in večeri so bili deležni dobrega obiska (Krašovec 2001, 30).

Slika 5.8: Jadranske in beneške noči na obrežjih Savinje.

Vir: Krašovec (2001, 31).

V Laško se je pod okriljem olepševalcev in nadučitelja Jura Kislingerja vrnilo Jurjevanje. Ta stara slovenska šega je ponovno zaživela na Jurjevo soboto leta 1926, ko so šolski otroci naredili zeleno povorko in obredli Laško. Šega je ugasnila z okupacijo leta 1941 in se ni obudila niti po koncu vojne, v novi državi. Z osamosvojitvijo Slovenije se je šega ponovno

obudila pod okriljem osnovne šole in Jurjevanje še vedno privablja na laške ulice Laščane in turiste (Krašovec 2001, 32).

Podobno kakor prva je bila uničujoča tudi druga svetovna vojna, ki je mesto popolnoma opustošila. Olepševalno društvo, ki je med obema vojnama tesno sodelovalo z občino in različnimi društvi, je bilo kmalu po vojni zopet ustanovljeno, vendar pravega razumevanja v novi državi in v Laškem ni moglo najti, saj je postala prioriteta industrializacija.

5.4 Muzej Laško

Lokalni muzej, ki je bil ustanovljen leta 1907 in odprt tri leta kasneje, je nastal pod okriljem takratnega Olepševalnega društva z namenom zaščite in ohranjanja kulturnih, zgodovinskih spomenikov, umetnin in arheoloških najdb. Muzej Laško še vedno hrani slavnostno listino (glejte Sliko 5.9) ustanovnih članov in podpornikov Laškega lokalnega muzeja oziroma Tüfferer Localmuseum, na katero so zapisali posameznike in posameznice, ki so s svojim prispevkom podprli ustanovitev. Poleg imena in priimka donatorja so zapisali še njegov status oziroma poklic, s katerim se je ukvarjal, kraj iz katerega je prihajal oziroma prebivališče ter njegov prispevek. Listina je v celoti zapisana v nemškem jeziku, nekaj imen donatorjev pa je napisano v slovenskem zapisu. Prav zaradi tega sem ohranila prvoten zapis imen, saj je tako razvidno, kateri posamezniki so bili zapisani z nemškim črkopisom in kateri s slovenskim. Poskusila pa sem prevesti posameznikov status oziroma poklic ter kraje, iz katerih so prihajali posamezniki. V listini je zapisanih 65 podpornikov, vendar se nekaterih podatkov, zaradi poškodovanosti dokumenta, ni dalo do popolnosti razbrati. Na prvem mestu sta zapisana zakonca Angela in Karl Valentinitz zaradi njunega posvečanja in ukvarjanja z muzejem, nato pa si sledijo: g. Hans Halm, deželni finančnik iz Celja, s prispevkom 10 kron, g. Anton Komakar, cesarsko–kraljevi notar iz Zgornje Ljubljane, s prispevkom 10 kron, g. Julius Rakusch, bivši župan iz Celja (njegovega prispevka ni bilo mogoče razbrati), ga. Aleksandra Böhm, soproga direktorja južne železnice (njene prispevka ni bilo mogoče razbrati), ga. Marie Wolfbauer, lastnica hiše iz Gradca (njene prispevka ni bilo mogoče razbrati), g. Robert Kreüliksch, cesarsko–kraljevi računovodja iz Dunaj, s prispevkom 10 kron, g. Josef Czerny, posestnik iz Trsta, s prispevkom 10 kron, g. Theodor Drolz, tovarniški uradnik iz Traiskirchna, s prispevkom 10 kron, g. Karl Horiak, cesarsko–kraljevi višji rudarski komisar iz Ljubljane, s prispevkom 20 kron, ga. Ranner (njene imena ni bilo mogoče razbrati), žena šolskega direktorja iz Gradca, s prispevkom 10 kron, g. Drolz (njegovega imena ni bilo mogoče razbrati), delovni direktor iz Teschna, s prispevkom 20 kron, g. Renier (njegovega imena ni bilo mogoče razbrati), mestni župnik iz Gurkfelda, s prispevkom 10 kron, g. Kukovič (njegovega imena ni bilo mogoče razbrati), direktor tovarne apnenca iz Varaždina, s prispevkom 25 kron, g. Valentinitz (njegovega imena ni bilo mogoče razbrati), cesarsko–kraljevi vladni svetnik iz Beljaka, s prispevkom 10 kron, g. Karl Valentinitz, cesarsko–kraljevi predstavnik državnih železnic iz Trsta, s prispevkom 10 kron, Dr. Armin Kovacz, zdravnik iz Laškega, s prispevkom 10 kron, g. Raimund Tenscherk, delavski direktor (podatkov o kraju ni bilo mogoče razbrati), s prispevkom 10 kron, g. Richard Diermayer,

direktor tovarne (podatkov o kraju ni bilo mogoče razbrati), s prispevkom 10 kron, g. Konrad Elsbacher, obrtnik (podatkov o kraju ni bilo mogoče razbrati, vendar verjetno Laško), s prispevkom 10 kron, Dr. Josef Kolšek, pravnik (podatkov o kraju ni bilo mogoče razbrati, vendar verjetno Laško), s prispevkom 10 kron, g. Anton Zdolšek, sodnik iz Laškega, s prispevkom 10 kron, g. Johan Krobat, posestnik iz Celja, s prispevkom 10 kron, g. Henrik Elsbacher, inženir (ni podatkov o kraju), s prispevkom 10 kron, g. Viktor Wunsch, trgovec iz Trsta, s prispevkom 20 kron, g. Wilhelm Kukec, lastnik nepremičnin (ni podatkov o kraju), s prispevkom 15 kron, g. Edward Ebersberg, direktor tovarne iz Laškega, s prispevkom 10 kron, Prva štajerska tovarna skrilavca iz Laškega s prispevkom 10 kron, g. Emerich Kukec, lastnik nepremičnin (ni podatkov o kraju), s prispevkom 10 kron, ga. Anete Elsbacher, trgovčeva žena (ni podatkov o kraju, vendar verjetno Laško), s prispevkom 10 kron, g. Gustav Dovečar kot zasebnik (ni podatkov o kraju) s prispevkom 20 kron, g. Adolf Weber, župan iz Laškega, s prispevkom 10 kron, Dr. Johann Premschalz, cesarsko–kraljevi sodni adjunkt iz Laškega, s prispevkom 10 kron, g. Gustav Kottmaüer, bivši cesarsko–kraljevi uradnik iz Laškega, s prispevkom 10 kron, g. Ludwig Pohl, bivši cesarsko–kraljevi višji poštni nadzornik iz Laškega, s prispevkom 10 kron, Dr. Ernest Schwab, zdravnik pripravnik iz Laškega, s prispevkom 10 kron, g. Otto Withalm, tovarnar iz Laškega, s prispevkom 10 kron, g. Karel Hermann, obrtnik iz Laškega, s prispevkom 10 kron, Dr. Adolf Mrawlag, cesarsko–kraljevi notar iz Laškega, s prispevkom 10 kron, Dr. Adolf Pfefferer, cesarsko–kraljevi uradnik iz Laškega, s prispevkom 10 kron, g. Josef Drolz, lastnik nepremičnin iz Laškega, s prispevkom 10 kron, g. Karel Mohl, višji knjižničar iz Dunaja, s prispevkom 10 kron, g. Viktor Elsbacher, cesarsko–kraljevi finančni komisar iz Tettaua, s prispevkom 10 kron, g. Wilhelm Elsbacher, bančni uradnik iz Dunaja, s prispevkom 10 kron, Laški okraj s prispevkom 300 kron, g. Hermann Hermann, genealog iz Dunaja, s prispevkom 30 kron, g. Moriz Stallner, posestnik iz Gradca, s prispevkom 20 kron, g. Hans Waschnagg, predstavnik deželnega zbora iz Schönsteina, s prispevkom 20 kron, g. Emanuel Hoppe, dentist iz Celja, s prispevkom 10 kron, g. Josef Heckel, inšpektor južne železnice iz Prävalija, s prispevkom 10 kron, ga. Maria Komes, županova žena iz Laškega, s prispevkom 10 kron, ponovno Laški okraj s prispevkom 300 kron, g. Hubert Wagner, cesarsko–kraljevi deželni sodnik iz Laškega, s prispevkom 10 kron, g. Bohüslav Falta, lastnik nepremičnin iz Laškega, s prispevkom 10 kron, Dr. Franz Ulrich, cesarsko–kraljevi finančni komisar (ni podatkov o kraju), s prispevkom 10 kron, Dr. Ludwig Bast, zdravnik iz St. Georgena, s prispevkom 10 kron, g. Henrich Falker, posestnik iz Gairoccha, s prispevkom 20 kron, g. Waldemar Castelliz, cesarsko–kraljevi major (ni podatkov o kraju), s prispevkom 20 kron, g. Emil Orožen,

cesarsko–kraljevi notar iz Steina, s prispevkom 20 kron, g. Johann Elsbacher, posestnik (ni podatkov o kraju), s prispevkom 10 kron, g. Josef Lorber, trgovec iz Laškega, s prispevkom 10 kron, g. Emil Küffel, direktor iz Trsta, s prispevkom 10 kron, g. Karel Scheinpflü, sekcionar iz Dunaja, s prispevkom 10 kron (ML, Gründer des Tüfferer Localmuseums). Zapisana imena, povečini nemška, služijo tudi kot poročilo o moči Nemcev v takratnem trgu, saj so prispevali večino denarja pri ustanovitvi muzeja v letu 1907.

Slika 5.9: Slavnostna listina ustanovnih članov in donatorjev Laškega muzeja.

Vir: Muzej Laško

Karel Valentinič je postal predsednik muzejskega odbora in je s svojo ženo opravil poglavitno delo pri zbiranju predmetov in postavitvi zbirke. Na razpolago sta dala tudi prostore in v pritličju svoje hiše, današnji gostilni Pačnik na Orožnovem trgu, uredila prostor za muzejsko zbirko (glejte Sliko 5.10.). Pri zbiranju jima je pomagal prof. Ferk iz Gradca. Skupaj z Valentiničem sta prepotovala vso laško okolico in zapisala ter ovrednotila kulturno–zgodovinske spomenike in umetnine. V začetnih letih delovanja muzeja je zbirka razstavljala fragmente rimskih nagrobnih spomenikov, kamnite plastike in reliefe, keramiko iz

predrimskega in rimskega obdobja, zbirko raznolikih kamnin, mineralov in fosilov, zbirko hroščev, metuljev in različnih prepariranih živali. Keltski, rimski in srednjeveški novci so predstavljali numizmatični zbirko. V zbirki se je našlo precej hladnega in strelnega orožja, starih obrtniško izdelanih ur, meril, posodja, zgodnjih tehničnih naprav in nekaj starinskega orožja. Dragocena in izredno pomembna pa je bila zbirka starih listin, trških privilegijev, različnih dokumentov, uradnih in društvenih spisov, starih knjig, slik in fotografij. Da bi se zbirka še dopolnila, si je olepševalno društvo prizadevalo, da bi čim več predmetov, najdenih v okolici Laškega, dobili iz celjskega muzeja, kamor so jih pred ustanovitvijo muzeja pošiljali najditelji in lastniki (Krašovec 2001, 18).

Slika 5.10: Laški oziroma Valentinčičev muzej na začetku svojega delovanja.

Vir: Krašovec (2001, 18).

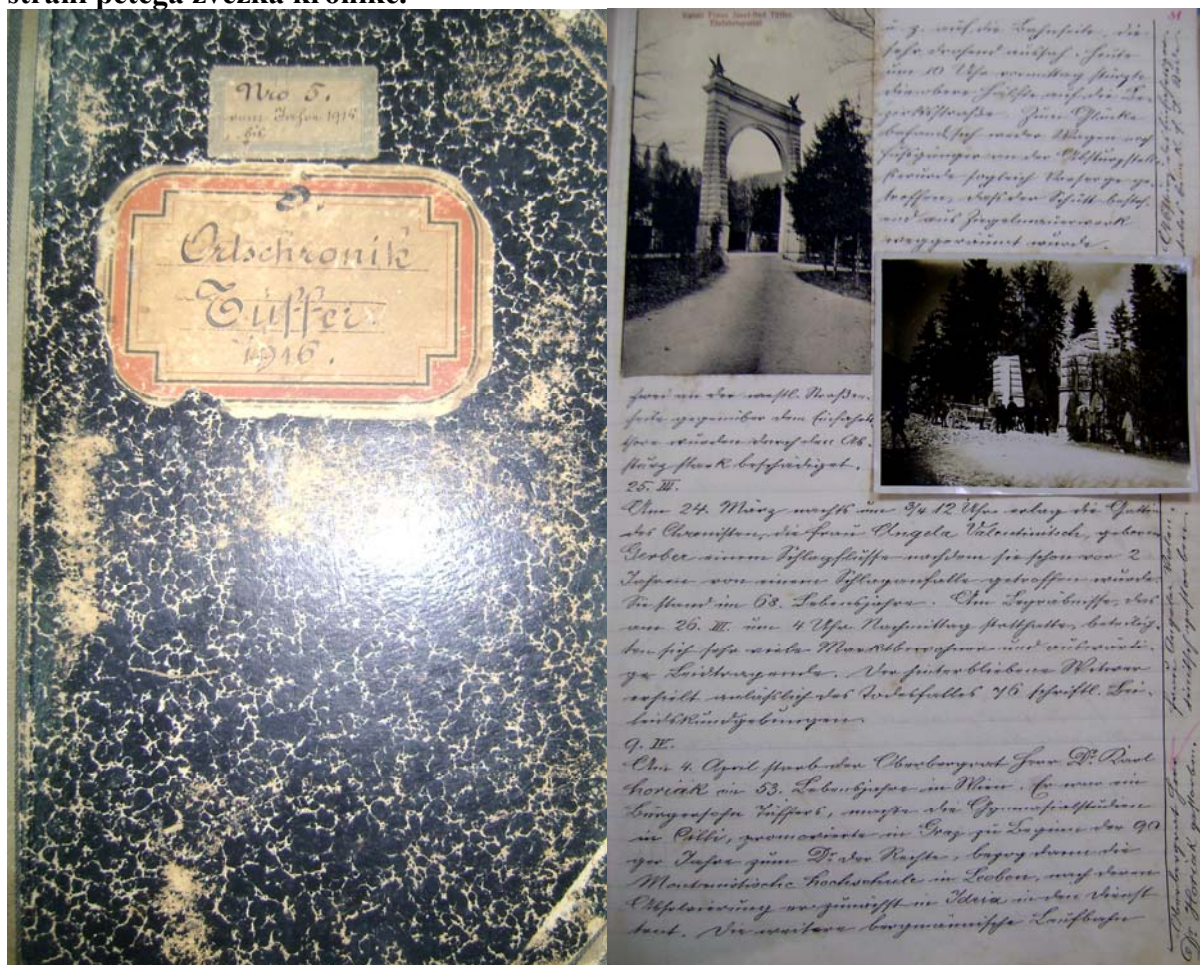
Kot navaja Jelovšek v svojih zapisih (ML, 259), je nadučitelj, laški kronist in pobudnik za nastanek muzeja Karel Valentinič, dolga leta marljivo zbiral in nakupoval starinske predmete. Iskal in brskal je po kmečkih in trških hišah, po uradnih arhivih, društvenih zapuščinah, preučil spomenike, izkopanine in ostale umetnine po Laškem in okolici, hodil po Gradcu in Dunaju.

Ob smrti ustanovitelja Karla Valentiniča leta 1922, so morali za muzejsko zbirko najti nove prostore, saj so dediči hišo prodali. Muzejsko zbirko so premestili v pritlične prostore, telovadnico nekdanje nemške osnovne šole, današnje osnovne šole v Laškem. Ves čas pa je zbirko vzdrževalo in dopolnjevalo Olepševalno društvo.

Zbirka je veliko škodo doživela med drugo svetovno vojno, ko sta šolo zadeli dve letalski bombi, sicer namenjeni železniškemu mostu. V zmedi in škodi, ki je nastala po padcu bomb, so tako domačini kot tujci odnesli mnogo dragocenih predmetov zbirke. Po koncu vojne so preostale predmete muzejske zbirke prenesli v sodnijski trakt graščine, del današnje občinske stavbe, saj je šolska oblast muzeju odrekla gostoljubje. V novih prostorih je bila muzejska zbirka razstavljenih v treh prostorih, ki so ji dodali še zbirko predmetov, fotografij in dokumentov o narodnoosvobodilnem gibanju in boju v Laškem in širši okolici. V muzej pa so prenesli še likovna dela iz zdravilišča, večinoma je šlo za kopije reliefov danskega kiparja Thorwaldsena (Krašovec 2001,19).

Nastanek muzejske zbirke je bil za kraj velikega pomena, saj je omogočil spoznavanje in razumevanje krajevine zgodovine in razvoja krajev od dobe Keltoev pa do danes. Veliko zasluga je imel prav gotovo ustanovitelj Karel Valentinič, ki je preprečil, da so mnoga pričevanja in najdbe ušla pozabi. Sam je pisal tudi krajevno kroniko (glejte Sliko 5.11) za obdobje med leti 1886 in 1922, pisano v nemškem jeziku, občasno v gotici, vanjo pa je lepil tudi časopisne izrezke, ki so pričali o kraju. Kronika je napisana v petih zvezkih in shranjena v Muzeju Laško. Na sliki lahko vidimo naslovno stran petega zvezka Kronike oziroma Ortschronik Tüffer in stran iz tega zvezka, opremljeno s fotografijami zdravilišča. Posamezne izsledke Kronike lahko najdemo objavljene tudi v Laških zbornikih, zadnja dva sta bila pripravljena pod okriljem Sveta za domoznastvo pri knjižnici Laško, vendar pa Kronika ni v celoti prevedena in tudi ne natisnjena. Prav gotovo pa bi bil prevod več kot dobrodošel, saj bi ponudil opis krajevine zgodovine iz prvoosebnega pogleda.

Slika 5.11: Valentiničeva kronika. Levo: Peti zvezek laške kronike. Desno: Ena izmed strani petega zvezka kronike.

Vir: Muzej Laško.

5.5 Sokoli in Orli

Sokol je v svojih začetkih, naprej na Češkem in nato v Sloveniji (prva sokolska organizacija Južni Sokol, je ustanovljena v Ljubljani leta 1863) nastal kot protiutež nemškemu društvu Turnverain. Do ustanovitve katoliških telovadnih društev je Sokol deloval v okviru slovenskega narodnega gibanja. Po oblikovanju slovenskih političnih strank v devetdesetih se je začel nagibati na liberalno stran, a so v sokolskih društvih vse do ustanovitve Orlov, telovadili tudi katoliško politično usmerjeni člani. Z nastankom nove jugoslovanske države leta 1919 so se združile slovenske, hrvaške in srbske sokolske zveze. Po tej združitvi je Sokol začel poudarjati nepolitični, narodni in nadstrankarski značaj Sokola, s tem so želeli obdržati prednost pred svojim glavnim tekmecem, katoliškim Orlom. Poudariti so namreč želeli, da Sokol predstavlja državno misel, Orel pa lokalno politično–strankarsko društvarenje (Dolenc 1996, 263–269).

S prvim slovenskim katoliškim shodom leta 1892 v Ljubljani so postavili temelje za novo katoliško organiziranost na vseh področjih javnega življenja. Janez Evangelist Krek je z letom 1879 Slovenski krščansko socialni zvezi pridružil delavstvo. Pod to zvezo so se združevali slovenski katoliški intelektualci in katoliška društva na Slovenskem, zveza pa si je kasneje pridobila osrednjo vlogo v slovenskem katoliškem gibanju. Sokol je v tem času še vedno veljal za vsenarodno društvo, kljub ločitvi duhov. Nov telovadni odsek v okviru Slovenske krščanske socialne zveze, Orel, je nastal leta 1906 z namenom, da se mladino idejno in telovadno vzgoji. Orel in Sokol sta tako že pred prvo svetovno vojno postala najpomembnejša nosilca kulturnega boja med društvi oziroma med liberalci in klerikalci (Dolenc 1996, 301–314).

Po prvi svetovni vojni je bilo v Laškem ustanovljeno telovadno društvo Sokol. Svoj prvi sestanek so imeli konec oktobra leta 1919 v dvorani današnjega hotela Hum. Prvi predsednik društva je postal odvetnik dr. Fran Roš, podpredsednik pivovar Geselreiter. Kot soustanovitelji so v upravi sedeli še: notar Ušlakar, načelnik postaje Brinšek, učitelja Kislinger in Četina, poštni upravnik Slavec, uradnik Furlan, trgovec Dergan, posestnik Drobnič, brivec Zupanc, davkar Pleškovič, sodnik Kapun, Žmitek, Lončar in davčni uradnik Šprah (ML, Jelovšek, 274).

Na začetku je sokolsko društvo štelo 40 članov in 25 telovadcev, kasneje je skupno število članov, odraslih in podmladka, pogosto preseglo število 600. Ker še niso imeli lastnega doma

oziroma prostorov, so s hotelirjem Henkejem sklenili pogodbo za osemletni najem hotelske dvorane današnjega hotela Hum. Prav zato so že leta 1922 začeli razmišljati o izgradnji lastnega doma, ki je bil odprt leta 1933 (glejte Sliko 5.12.). V te namene so zbirali denar tako, da so prirejali igre, koncerte, ki smo jih omenili v poglavju o razvoju glasbene dejavnosti in dejavnostih Olepševalnega društva. Sokol je imel namreč različne odseke (godbeni, pevski, igralski). S prihodom skladatelja Radovana Gobca so želi mnoge uspehe, zato so prišli do potrebnih sredstev za izgradnjo doma, saj jim je občina podarila zemljišče in gmotno podporo, člani pa so v zameno brezplačno sodelovali pri gradnji (ML, Jelovšek, 274). Sokolski dom je bil zgrajen in slavnostno odprt 3. septembra 1933. V njem je imelo društvo v poletnem času še informacijsko pisarno, v kateri so posredovali informacije obiskovalcem mesta.

Slika 5.12: Novo zgrajeni Sokolski dom s parkom.

Vir: Krašovec (2001, 34).

Z uvedbo šestojanuarske diktature se je ustanovil vsedržavni Sokol Kraljevine Jugoslavije, zato so leta 1929 tudi v laškem okraju preosnovali sokolska društva po novih pravilih. Ta pravila so natančno določila odnos do jugoslovanske nacionalne ideje, unitarizma ter podprle šestojanuarsko diktaturo. Posledice so se odražale na političnem, družbenem, gospodarskem in tudi kulturnem življenju. Sokol je s tem dobil posebno privilegirano mesto (Vidovič–Miklavčič 2007, 78).

Sokolski telovadci, pevci in igralci so v zgodovini mesta pustili neizbrisen pečat z izgradnjo Sokolskega doma, ki je danes, obnovljen, še vedno v rabi. Prav tako so ogromno prispevali k razvoju turizma v povojnem času z mnogimi predstavami in igrami, ki smo jih že omenili.

Leto po ustanovitvi Sokolov je nastalo Orlovsko društvo, njegov prvi predsednik je bil učitelj Rozman. Društvo je imelo skupaj 55 telovadcev, od tega 30 žensk. Člani so povečini izhajali iz podeželja, v društvo pa so gojili slovenistične in katolicistične vzore. Orli so imeli različne odseke, v poglavju o razvoju glasbe smo omenili ženski tamburaški zbor, vendar pa niso mogli postati resen tekmeč Sokolu. Leta 1929 so bili Orli z nastankom šestojanuarske diktature oblastveno razpuščeni. Čez nekaj let, v obdobju, ko je na oblast prišla nova vladna stranka Jugoslovanska radikalna zajednica, je bilo ustanovljeno društvo, ki je predstavljalo nasledstvo Orlov – Zveza fantovskih odsekov in Zveza dekliških krožkov, ki je imela okoli 30 članov. Tako prvo kot drugo društvo je imelo svoje prostore v župnišču, kjer so prirejali, igre, pevske in godbene koncerte ter predavanja, v teh prostorih pa so imeli tudi čitalnico in knjižnico (ML, Jelovšek, 275).

Med letoma 1935 in 1936 se je ponovno obnovilo delovanje župnijskih prosvetnih društev, jeseni 1937 pa je v Ljubljani nastala Zveza fantovskih odsekov in Zveza dekliških krožkov. Člani in vodstvo obeh zvez so izšli, kot smo že omenili, iz vrst razpuščenih Orlov in Orlic. Leto po ustanovitvi je Zveza dobila položaj samostojne telesno–vzgojne organizacije in s tem postala enakopravna državnim Sokolom. S tem je Sokol izgubil privilegiran položaj, ki ga je imel v času vladavine Jugoslovanske nacionalne stranke. Poglavitna naloga članov fantovskih odsekov je bila poglobiti vero in narodno zavest, izobraževati na temelju katoliške vere, seznaniti s krščanskimi načeli in mladino umsko, nravno in telesno krepiti. V Laškem so fantovski odseki in dekliški krožki poleg telovadnih nastopov pripravljali tudi dramske nastope v župnijski dvorani, leta 1941 so tako pripravili igro Stari in mladi (Vidovič–Miklavčič 2007, 89–91).

Kljub vsem političnim in strankarskim nasprotovanjem so Sokoli v Laškem obdržali primat kljub krizi, ki je sledila po letu 1936. V katoliškem taboru je precej nejevolje vzbudilo dejstvo, da je bil obisk sokolskega peš izleta na Šmohor maja leta 1937 bolje obiskan kakor njihova obletnica proslave majniške deklaracij, sprejete leta 1917, ki se je odvijala ob istem času. Obenem so bili še vedno množično obiskani sokolski javni telovadni nastopi in ostale prireditve (Vidovič–Miklavčič 2007, 97–99).

Čeprav je bilo v stari Jugoslavijo praviloma vse, tudi kulturno življenje, ločeno po politični pripadnosti, v Laškem ni bilo tako. Kljub bojem na političnem področju je na področju kulture vladala sloga med pripadniki obeh strank oziroma društev. Člani Sokola so tako aktivno sodelovali pri cerkvenih obredih, peli na koru in igrali pri igrah pred cerkvijo, na primer pri igri Slehernik in Pasijon, prav tako pa so na kulturnih prireditvah v Sokolskem domu sodelovali pristaši nasprotnega tabora. Ti odnosi so se skalili v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno (Rybář 2002, 30). Napetost se je namreč pojavila in se stopnjevala vse od občinskih volitev leta 1936, ki je zaznamovala obdobje do spomladi 1941. Nasprotja med liberalci in klerikalci so zajela vso deželo in nič drugače ni bilo v Laškem. Na dan so prišle stare zamere in politično–strankarska maščevalnost.

6 Kulturna društva po letu 1945 in ohranjanje tradicije društev v današnji kulturni podobi Laškega

S prihodom okupatorske oblasti je bilo v letu 1941, 24. aprila, izdana uredba šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, ki je zahtevala ukinitve in razpust vseh društev, organizacij in zvez. Društva, organizacije in zveze so morale prenehati z delovanjem, razen če ni drugače odločil ukinitveni komisar (Stillhaltekommissar). Prav prosvetna oziroma kulturna, politična, izobraževalna in športna društva so bila ukinjena prva, saj so krepila narodno zavest in pripadnost in bila kot takšna okupatorju najbolj nevarna in nesprejemljiva (Zdovc 2006, 209–212).

Tako so morala tudi v Laškem vsa društva izročiti dokumentacijo, blagajniške knjige in pečate, zato se je ohranilo le malo društvene dokumentacije iz časov pred 2. svetovno vojno. Pomanjkljiva je tudi dokumentacija o delovanju društev po vojni. Ker je vojna terjala tudi krvavi davek, so mnoga društva ostala brez svojih pomembnih članov, ponovno oblikovanje kulturnega dogajanja je bilo tako še težje, saj je bilo veliko meščanov ustreljenih, ubitih ali izseljenih.

Na slovensko kulturo je imelo povojno leto 1945 pomemben vpliv saj so se na eni strani uresničile dolgoletne želje, ki so pomenile emancipacijo slovenske kulture in slovenskega jezika, na drugi strani pa se je kultura zaradi narave nove oblasti znašla v težavni situaciji, ki je trajala desetletja. Slovenski jezik je tako prišel v javne ustanove, nacionalne kulturne ustanove so se preimenovala v slovenske, večala pa so se tudi število osrednjih kulturnih ustanov. Z nastankom Ministrstva za prosveto, ki je združevalo šolski, umetniški in znanstveni resor je postalo odločanje o razvoju slovenske kulture samostojnejše, a je to na drugi strani, zaradi značaja nove oblasti, vodilo v zaviranje razvoja slovenske kulture in umetnosti. Edina stranka je namreč začela uveljavljati svoje ideje in svojo resnico na vseh področjih življenja, tudi kulturnem, čeprav niso imeli enotnih kulturnopolitičnih pogledov. Ostri posegi na področju kulture pa so se začeli leto pozneje, leta 1946. Je pa leto 1945 z novim zakonom prineslo precejšnje spremembe v društveno dejavnost. Novi zakon o društvih, zborovanjih in javnih shodih je bil napisan tako, da ga je slovenska oblast izrabljala in izvajala na način, ki je priznaval in podpiral organiziranje in delovanje tistim organizacijam, ki so formalno pristale na program Osvobodilne fronte, ostalim pa je bila javna dejavnost onemogočena (Gabrič 1996, 155–161).

Po 2. svetovni vojni so laška društva, ki so delovala že pred vojno, z letom 1947 prišla pod okrilje Sindikalnega kulturno umetniškega društva Rečica – Laško (SKUD). Pod to okrilje je prišla godba, ki je po vojni ostala brez sredstev in s samo 12 godbeniki. Enako se je zgodilo z moškim pevskim zborom in dramskim društvom. Z letom 1952 je nastalo delavsko prosvetno društvo Svoboda Dušan Poženel. Svoboda je prevzela vso kulturno dejavnost, ki se je obudila po vojni in je obsegala kulturno in umetniško dejavnost. Društvo je imelo mnoge odseke: pevske, godbeni, dramski, propagandni, folklorni, recitacijski, filmski, šahovski odsek in ljudsko univerzo, ki jo je vodil učitelj Juro Kislinger. Godba je delovala v godbenem odseku Rudnik Laško. V Svobodi so peli tudi pevci, dramski odsek SKUD-a pa je postal dramski odsek Svoboda, ki je skušal obuditi dramsko delovanje, ki ga je imelo Laško pred vojno. Nekatere igre so prirejali še kolektivi laških tovarn: Tekstilne tovarne Volna, Rudnik Laško in EMD Laško. Dramsko delovanje je počasi zamrlo, nadaljevala sta godba in moški pevski zbor. Z letom 1960 so pokroviteljstvo nad godbo in zborom prevzele delovne organizacije oziroma občinski sindikalni svet. Godba je ponovno dobila novo ime: Občinski sindikalni svet godbe na pihala Laško, za moški pevski zbor pa teh podatkov ni. Godba in pevski zbor sta nato pot nadaljevali kot samostojni društvi. Nad zborom je pokroviteljstvo leta 1974 prevzelo novonastalo podjetje TIM Laško, pevske društvo pa se je širše vključevalo v zvezo kulturnih organizacij Slovenije in v občinsko kulturno skupnost. Godba se je ob svoji 120. obletnici leta 1982 preimenovala v KUD Svoboda Laško Godba na pihala Laško, leta 1995 pa je ponovno spremenila svoje ime v Laško pihalno godbo. Vmes, leta 1985, je zamenjala pokroviteljstvo, za katerega se je odločila Pivovarna Laško, ki je ostala godbi zvesta vse do danes. V okviru Laške pihalne godbe danes deluje še mažoretna in bobnarska skupina. Še vedno poje tudi Moški pevski zbor Laško, nastale pa so tudi nove pevske in zborovske zasedbe, ki nadaljujejo z dolgo tradicijo zborovskega petja (Krašovec 1998, 20–24; Mulej 2002, 10–11).

Prireditve so se po vojni odvijale večinoma v nekdanjem Sokolskem domu, ki se je po vojni preimenoval v dom Partizan. Po vojni je Sokol nadomestila Fizkultura oziroma telesno–vzgojno društvo Partizan, ki je prevzelo in obnovilo Sokolski dom. Z nastankom delavskega prosvetnega društva Svoboda Dušan Poženel se je dom preimenoval v Dom Dušana Poženela, v katerem so imeli osnovnošolci nekaj časa telovadbo. Z letom 1987 so se prireditve začasno preselile v zdravilišče in druge javne prostore, saj se je stari telovadni in kulturni dom Dušana Poženela začeli prenavljati pod pokroviteljstvom Pivovarne Laško. Čez sedem let je nastal

prenovljen in sodoben Kulturni center (glejte Sliko 6.1), ki se ponaša z bogatim prireditvenim programom in razstavami ter predstavlja stičišče kulturnega dogajanja v občini.

Slika 6.1: Sodoben in prenovljen Kulturni center, nekdanji Sokolski dom.

Muzejska zbirka, ki je med vojno utrpela veliko škodo, je bila iz telovadnice osnovne šole, kjer je bila pred vojno, premeščena v sodnijski del laške graščine. Po drugi svetovni vojni je z muzejem upravljal dr. Arnold Pernat, upokojeni sodni svetnik, in Turistično društvo. Z obnovo Laškega oziroma Weichelsbergerjevega dvorca je bila polovica stavbe namenjena muzeju predvsem za fundus, drug del stavbe pa osrednji občinski knjižnici. S preselitvijo muzejske zbirke v Laški dvorec, tudi »štok«, muzejska zbirka ni bila več v celoti postavljena. Predmete so povečini uskladiščili in arhivirali ter jih občasno vključili v tematske razstave. Leta 2007, ob stoletnici muzeja, je bil z obnovo stavbe nekdanje trške kašče oziroma kasnejše Kislingerjeve hiše ponovno odprt Muzej Laško (glejte Sliko 6.2) in muzejska zbirka je bila tako ponovno premeščena in razstavljena. Danes so v muzeju predstavljene tri stalne razstave: v razstavi Geologija Laškega in okolice so predstavljane fosilne najdbe in geološki razvoj, v razstavi Laško skozi čas je predstavljeno dogajanje v Laškem in njegovi okolici od Kelto naprej, tretji del pa predstavlja pivovarstvo in zdraviliški turizem v Laškem. Prostor v pritličju muzeja je namenjen priložnostnim razstavam. S tem, ko je muzejska zbirka dobila svoje nove

prostore, je osrednja občinska knjižnica Laško v prostorih, ki so pred selitvijo pripadali muzejski zbirki, uredila nove knjižnične prostore in bila deležna temeljite obnove. Po smrti dr. Arnolda Pernata je muzejsko zbirko prevzela profesorica etnologije Pavla Majcen, a je njeno delo kmalu prevzel njen mož, likovni pedagog Jože Majcen, ki še danes bdi nad muzejsko zbirko, v muzeju pa sta danes zaposlena njegova sinova.

Slika 6.2: Muzej Laško

Knjižnični dejavnosti nismo namenili posebne obravnave, ker so različne knjižnice delovale v okviru različnih društev. Izvore današnjih knjižnic lahko iščemo v društvenih in učiteljskih knjižnicah, ki so nastala pred drugo svetovno vojno. Prvo slovensko knjižnico so v Laškem ustanovili v okviru Čitalnice, kasneje bralnega društva, prav tako tudi v nemških društvih. Svojo knjižnico sta imeli tako nemška in slovenska šola. Po prvi svetovni vojni, leta 1924, je na pobudo učitelja Jura Kislingerja nastala knjižnica v nekdanji slovenski šoli, pred leti šoli s prilagojenim programom. Med drugo svetovno vojno pa je v Laškem delovala tudi nemška knjižnica; Nemci so namreč imeli svojo knjižnico in čitalnico. Nova slovenska knjižnica je bila ustanovljena leta 1946 v današnjem Kulturnem centru. Kot javna sindikalna knjižnica je z 2000 zvezki omenjena tudi v pregledu slovenskih knjižnic (Rijavec, Zidar 1951, 87). Podobno

kot ostala društva je tudi knjižnica prišla pod SKUD (Sindikalno kulturno umetniško društvo), ki se je pozneje preimenoval v Svobodo. Knjižnice so po celotni občini Laško delovale v okviru kulturno–prosvetnih društev vse do leta 1980, ko je nastala Občinska matična knjižnica. V tem času se je knjižnica v Laškem ponovno preselila v današnje prostore Laškega dvorca, kjer si je prostor delila z muzejsko zbirko vse do leta 2005, ko je bila ta premeščena. Z obnovo in dodatnimi prostori je knjižnica pridobila prostore za študijsko čitalnico, domoznansko sobo in prireditveni prostor. Spremenila se je tudi njena pravno organizacijska oblika; z letom 1996 je bil ustanovljen javni zavod Knjižnica Laško za knjižničarsko dejavnost v občinah Laško in Radeče.

Za razliko od industrije za turizem povojna oblast ni imela posluha. Turistično društvo v prvih povojnih letih vsekakor ni bilo deležne takšne pozornosti s strani oblasti kot v letih poprej. Društva, ki niso upravljala s svojim ali družbenim denarjem in niso bila ideološko opredeljena, so bila postranskega pomena. Takšno je bilo tudi Turistično društvo, ki se je po vojni ukvarjalo s čiščenjem in odstranjevanjem posledic vojne, urejanjem mestnih ulic in cest, javnimi prostori in zgradbami, s svojimi zahtevami po obuditvi turizma pa niso uspeli, prav tako je mesto izgubilo potencial in ponudbo, ki jo je imelo pred vojno.

Posebno skrb članov društva je ponovno zahtevala muzejska zbirka, ki so ji v telovadnici osnovne šole odrekli gostoljubje. Mestna občina je zbirki, ki se je okrepila z gradivom iz narodnoosvobodilnega boja, dodelila del občinske stavbe, tj. prostore, kjer je bilo nekoč sodišče in zapor. Zbirka je dobila tudi pomoč iz celjskega muzeja, konzervatorja starinskega orožja in dve kustusinji, ki sta inventarizirali arheološke in etnološke predmete. Društvo je leta 1956 Turistični zvezi Slovenije poslalo podatke o svojem delovanju. Šteli so 216 članov, ki niso imeli lastnih društvenih prostorov, zaposlenih ali honorarnih pomočnikov, njihovi dohodki so znašali 174.000 dinarjev in upravljali so z majhnim muzejem. Več podatkov in pojasnil se o društvu ni ohranilo (Krašovec 2001,48–49).

Najmanj dokumentirano obdobje o delovanju društva nastopi po letu 1960, saj so prostore, kjer so hranili društveno dokumentacijo, uničile poplave. V šestdesetih letih so delovne organizacije nato pospešile razvoj mesta in okoliških krajevnih skupnosti, s čimer so načrti turističnega društva dobili večji zagon. V tem obdobju, natančneje julija 1964, se je začela tradicija prireditve Pivo in cvetje. Prireditev se je najprej imenovala Praznik cvetja in piva, njen pobudnik je bilo namreč novo ustanovljeno Hortikulturno društvo. Prireditev se je še istega leta preimenovala v Pivo in cvetje, saj je glavno breme organizacijskih priprav in

stroškov nosila pivovarna. Prvo leto je prireditev trajala dva dni, program pa je pripravilo 15 društev. V Muzeju Laško še vedno hranijo plakat prve prireditve (glejte Sliko 6.3), ki je vabil na Praznik Piva in cvetje. Te plakate so uporabili tudi za naslednjo, drugo, prireditev zaradi česar je na sliki viden ročen popravek datuma. Turistično društvo si je s to prireditvijo prizadevalo poživiti turistično življenje v Laškem in želelo, da postane tradicionalna turistična atrakcija. Bistvo prireditve je poleg piva in zabave ostalo nespremenjeno vse do danes. Že na prvem Pivu in cvetju so organizirali ognjemet, kmečko ohcet in nedeljsko parado, kjer so se predstavila vsa društva, ribiči, gasilci, lovci, rudarji, športniki, otroci s cvetjem in godba na pihala. Ker se je prireditev izkazala za zelo uspešno, je tretje Pivo in cvetje trajalo že štiri dni, popestrili so program, v nedeljsko povorko pa vključili še prikaz kmečkih obrti in opravil. Zdi se, da je uspeh prireditve zbudil tudi mestno oblast, saj so se pospešeno začele urejati in asfaltirati ulice in trge v središču mesta (Krašovec 2001, 52–55).

Slika 6.3: Plakat, ki je vabil na prvo in drugo Pivo in cvetje.

Vir: Muzej Laško

Kljub vsakoletni prireditvi Pivo in cvetje turistično društvo bistvenega napredka v turizmu ni moglo doseči. Je pa društvo denarno pomagalo ostalim; poleg planincev in čebelarjev je prispevke dobila tudi godba na pihala, pevsko društvo TIM in hortikulturno društvo. Kar precej prireditev, ki so se odvijale v tem času, je bilo politično obarvanih. Neizogibna so bila praznovanja obletnic prihoda Tita na čelo Komunistične partije Jugoslavije ali obletnice ustanovitve Komunistične partije Slovenije (Krašovec 2001, 58–61).

Desetletje pred osamosvojitvijo je turizem začel dobivati na veljavi in postajal čedalje pomembnejša veja gospodarstva tudi v Laškem. Tako kot je nekoč Olepševalno društvo sodelovalo z društvu in občino ter pripravljalo zanimive prireditve, ki so v mesto privabliale obiskovalce, je tudi danes. S Turističnim društvom so ponovno začeli sodelovati občina, gospodarske organizacije, predvsem pivovarna, zdravilišče in komunala, ter različna društva v mestu in okolici. Slednja so za turizem nepogrešljiva, saj se prav preko njih izvaja promocija mesta in krajev v okolici. Različna v javnosti aktivna društva, kot so godba na pihala, pevski zbori, različne komorne pevske in glasbene skupine, pripomorejo k turistični promociji. Današnji turizem se namreč čedalje bolj vrača h koreninam in išče izvore, zato so v Laškem in okolici nastale različne etno skupine, ki preučujejo stare šege in običaje in jih vračajo iz pozabe. Gre za folklorne in etnografske skupine, ki obujajo in prikazujejo ljudsko petje in plese, stare običaje in navade, praznične šege in šege življenjskega kroga. Nad temi skupinami danes bdi Etno odbor Jureta Krašovca »Možnar« (Krašovec 2001, 78–81). Turistično društvo je še vedno močno vpeto v kulturno dogajanje kraja, saj kot organizator ali soorganizator v sodelovanju z ostalimi društvu vsako leto pripravi že tradicionalne prireditve, spomladi pustovanje in obhod Zelenega Jurija, poleti tradicionalno prireditev Pivo in cvetje, jeseni organizirajo večdnevno Martinovanje z Martinovim sejmom in pozimi Veseli december in Silvestrovanje na prostem.

Ljubiteljska kultura se danes v Laškem združuje pod Javnim skladom za kulturno dejavnost (JSKD), ki ima svojo izpostavo v Laškem. Poglavitno poslanstvo sklada je strokovna, organizacijska in finančna podpora kulturne dejavnosti oziroma društev. Sklad tako organizira kulturne prireditve, pripravlja seminarje, delavnice, tečaje, podeljuje priznanja za izjemne dosežke, dolgoletno kulturno delo ipd. Vsako leto se v Laškem zvrstijo območne in medobočne revije, kjer posamezna društva predstavijo svoje delovanje, zborovske in plesne revije, folklorna srečanja, likovne razstave ... V letu 2008/09 so bile in še bodo v okviru JSKD–ja organizirane naslednje prireditve: območno srečanje ljubiteljskih literatov, območno

srečanje pevcev ljudskih pesmi in godcev ljudskih viž, območno srečanje plesnih skupin (Zavrtimo se), srečanje odraslih folklornih plesnih skupin, območno srečanje otroških folklornih skupin (Se igramo, pojemo in tudi zaplešemo), območno srečanje otroških in mladinskih zborov, območna likovna delavnica, regijsko srečanje otroških gledaliških skupin in regijsko srečanje odraslih gledaliških skupin. Na ta način se predstavljajo vsa društva in skupine, ki se ukvarjajo z različnimi kulturnimi dejavnostmi in se predstavijo še na različnih prireditvah, ki se zvrstijo med letom, in obenem služijo promociji mesta.

Z idejo po celoviti ponudbi, združevanju interesov in kulturni ter turistični promociji mesta je leta 2006 nastal nov javni zavod: STIK – center za šport, turizem, informiranje in kulturo, ki je pod eno streho združil športno dvorano Tri lilije, Turistično informativni center TIC Laško, Kulturni center in Muzej Laško. Tako se je povezala turistična in kulturna ponudba, ki ponuja celovito ponudbo različnega dogajanja v mestu in okolici.

Današnja kulturna podoba kraja in kulturno dogajanje, ki ima svoje izvore in tradicijo v lokalni zgodovini, tradiciji godbene in pevske dejavnosti, ponovnem obujanju starih šeg in ljudskih običajev ter ljubiteljski kulturni dejavnosti ima izrazito turističen značaj, ki ga je začelo pridobivati že pred drugo svetovno vojno. Danes ta podoba nastaja ob podpori delovanja društev, ki skupaj s STIK–om Laško, Turističnim društvom, JSKD–jem, društvom ŠMOCL (Študentsko Mladinski Otroški Center Laško) in Knjižnico Laško oblikujejo in ustvarjajo sodobno kulturno okolje.

7 Sklep

Začetki intenzivnejšega kulturnega dogajanja v Laškem segajo v drugo polovico 19. stoletja, tradicija pa se na nekaterih področjih nadaljuje še danes. Možnost kulturnega udejstvovanja seveda potrebuje določene predpogoje. Najpomembnejši so prav gotovo pismenost, kar je omogočila šola, svoboščine in primerno družbeno–politično okolje, ki omogoča združevanje. Poseben pomen kulturnemu dogajanju v Laškem je dalo razmerje med Nemci in Slovenci. Med seboj so ti le redko sodelovali, zgolj v gasilskem in Olepševalnem društvu ter na glasbenem področju, z zaostrovanjem razmer na narodnostnem področju pa so začeli ustanavljati narodna društva.

Prvo hipotezo, ki pravi, da trenja med nacionalno (slovensko – nemško) in idejno (liberalno – katoliško) različnimi društvi v manjšem kraju, kot je Laško, niso bila tako močna kot v večjih krajih in so složno oblikovala kulturno podobo kraja, lahko le delno potrdimo. Ko so se proti koncu 19. stoletja ljudje začeli osvobajati spon in pridobivati vse več svoboščin, so začela nastajati nova združenja, tudi kulturna, ki so prekinila z dotedanjo tradicijo cehov in cerkvenih bratovščin. Z vse ostrejšim narodnim zaostrovanjem na področju Avstro–ogrske so začela na naših tleh in tudi v Laškem nastajati narodnoprebudna in narodnoobrambna društva, medtem ko so Nemci na drugi strani oblikovali društva, ki so delovala z namenom širjenja nemštva ter ponemčevanja slovenskega prebivalstva. Na področju narodnega jezika, kulture in šolstva, so se prav preko tovrstnih društev bili boji med Nemci in Slovenci, kar je vodilo v močna nasprotovanja in nepremostljive razlike. Trenja med nemškimi in slovenskimi društvi so se začela zaostrovati ob koncu 19. stoletja, ko so posledično začela nastajati nova slovenska narodnoprebudna in narodnoobrambna društva (Bralno društvo, podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda), ki so želela zaščititi interese Slovencev. Slovenci in Nemci so tako imeli vsak svoja narodna društva, v sporu in nasprotovanju so prišla celo tako daleč, da je vsaka stran ustanovila svojo šolo. Slovenci in Nemci so složno sodelovali le na nekaterih področjih, predvsem na glasbenem, kjer je bilo prvotnega pomena prav gotovo igranje glasbe, ne pa širjenje slovenskega oziroma nemškega jezika in kulture, sodelovali pa so tudi v Olepševalnem društvu in pri muzejski dejavnosti, a so bili predstavniki društvenega vodstva Nemci, po večini pa tudi odborniki.

Pismenost in izobrazba je temelj kulturnega udejstvovanja, ki jo omogoči obvezno šolstvo za najširši krog ljudi. S tem se v posameznikih odkrivajo interesi, ki jih povezujejo z ostalimi,

med drugim tudi interesi po kulturnem ustvarjanju. Pobudniki kulturnega dogajanja so bili pogosto učitelji in ostali izobraženci, ki so spodbujali preproste ljudi k kulturnemu ustvarjanju in združevanju. Prav zaradi naštetega so se konec 19. stoletja v Laškem na področju šolstva in izobraževanja bili pravi kulturni in ideološki boji. Slovenska in nemška stran sta s svojimi zahtevami po poučevanju otrok v slovenščini oziroma nemščini prišli tako daleč, da sta leta 1981 nastali dve šoli. Kam bo hodil določen otrok, je bilo odvisno tudi od tega, kje so delali njegovi starši, pri nemških ali pri slovenskih delodajalcih. Trško prebivalstvo je bilo namreč večinsko slovensko, uradniki, gospodarstveniki, nosilci politične in gospodarske moči pa so bili povečini Nemci. V nemški šoli je pouk potekal vse do konca prve svetovne vojne.

Prvo slovensko narodno društvo Čitalnica, je bilo v Laškem ustanovljeno leta 1869 in je sprožilo razmah različnih kulturnih dejavnosti. Nastalo je predvsem z namenom upora močnemu nemškemu pritisku, saj je 19. stoletje postreglo z zaostrenimi razmerami na narodnostnem področju. Ustanovitelji Čitalnica so izšli iz vrst izobraženstva, glavni namen pa je bil branje časopisov in knjig, prirejanje predavanj, pevskih koncertov, iger in plesnih veselic v slovenskem jeziku. Z namenom širjenja pisane in govornjene slovenske besede med ljudi – med člani so bili tudi kmetje – je Čitalnica razpolagala s slovenskimi knjigami, imela pa je naročene tudi slovenske časopise.

Mirovali niso niti Nemci, ki so v Laškem konec 19. stoletja ustanovili več narodnih društev. Leta 1870 so ustanovili pevsko društvo pod imenom Tüfferer Mannergesangverein, v katerem so na začetku delovanja sodelovali tudi Slovenci. To društvo so leta 1887 preimenovali v Tueferer Liedertafel. Leta 1881 je nastala podružnica šolskega društva Scholverain s knjižnico z 198 knjigami in 439 zvezki, čez dve leti Politischvolkswirtschaftliche Verein Fortschritt in leta 1898 Sudmarke, kot odgovor na ustanovitev podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda v Laškem. O nemških društvih je bilo v izbrani literaturi malo napisanega, prav tako ni ohranjena njihova dokumentacija, ki je v primeru slovenskih društev (Čitalnica, Družba sv. Cirila in Metoda, Bralno društvo) v veliki meri ohranjena in jo danes hrani Muzej Laško.

Slovenska zgodba narodnoobrambnih in narodnoprebudnih društev se je nadaljevala z podružnico Družbe sv. Cirila in Metoda in Bralnim društvom. Z ustanovitvijo podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda leta 1891 in čez dve leti Bralnega društva se je končalo dvajsetletno mrtvilo, ki je vladalo na slovenskem kulturnem področju. S prirejanjem različnih prireditev, nabirk in praznovanj so podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda finančno pomagale slovenskim šolam, učiteljem in šolajoči mladini z namenom preprečevanja

raznarodovalne politike na področju šolstva. V Laškem je bila ustanovljena kot močna protiutež nemškima šolskima društvoma Schulverein in Suedmarke, ki sta bila v Laškem trgu že prisotna. Ustanovljeno Bralno društvo je nadaljevalo s tradicijo Čitalnice, imelo je dramatični, godbeni, pevski in tamburaški odsek ter knjižnico. Svoje prireditve so prirejali v takratni pivnici, današnjemu hotelu Savinja. Nemci pa pretežno v hotelu Henke, današnjem hotelu Hum.

S koncem prve svetovno vojno se je končalo delovanje nemških društev, slovenska društva in prevzeta nemška društva (Olepševalno društvo) pa so ohranila tradicijo kulturnega delovanja in ustvarjanja. Prvo društvo, ki je nastalo v Laškem po prvi svetovni vojni, je bilo društvo Sokol. Sokol je bilo prav gotovo tisto društvo, ki je med obema vojnama imelo največ vpliva in bilo najuspešnejše kljub temu da je v Laškem obstajalo tudi društvo Orel in po letu 1935 Zveza fantovskih odsekov. Ti se z dejavnostjo in uspehi Sokola niso mogli primerjati. Sokoli so tesno sodelovali z Olepševalnim društvom, ki si je po vojni močno prizadevalo ponovno obuditi nekoč cvetoči turizem. Sokol, ki je imel poleg telovadnega še godbeni, pevski in dramski odsek, je prirejal različne igre, največji sloves pa so dosegli s skladatelja Radovanom Gobcem. Pod njegovim vodstvom so nastale operete in spevoigre, v katere so bili vključeni vsi odseki Sokola, v času njegova delovanja pa so Sokoli že razpolagali s svojim Sokolskim domom (od leta 1933), v katerem so prirejali številne prireditve.

Če so bila trenja med nacionalno (slovensko–nemškimi) različnimi društvi močna, zaradi česar lahko le delno potrdimo prvo hipotezo, pa so bila trenja med idejno (liberalno – katoliško) različnimi društvi manj prisotna in so se začela šele nekaj let pred drugo svetovno vojno. Kljub obstoju Sokolov in Orlov, ki so se v Laškem oblikovali šele po prvi svetovni vojni, o močni ideološki razdvojenosti, vsaj na kulturnem področju, ne moremo govoriti. Tako pripadniki Orlov kot Sokolov so medsebojno sodelovali in si pomagali pri pripravi in izvedbi različnih iger in predstav. Pripadniki Orlov so redno sodelovali pri sokolskih prireditvah, Sokoli pa so peli v cerkvenem zboru in koncertih, prirejenih v župnišču. Vsako društvo je imelo tudi svoj ženski tamburaški zbor, ki ju je vodil isti dirigent. Razloge za složnost lahko iščemo v tem, da je bilo Laško majhno mesto in ni imelo toliko pevcev, igralcev, godbenikov in ostalih kulturnih delavcev, ki bi lahko uspešno delovali vsak na svoji strani. Poleg tega je bilo Laško od konca prve svetovne vojne do leta 1935 pod vodstvom župana, dr. Frana Roša, ki je pripadal liberalni, sokolski strani. Nekaj let pred začetkom nove vojne pa so politične razmere skalile složnost tudi na kulturnem področju. Po letu 1935 je na

oblast prišla Jugoslovanska narodna zajednica, kar je popolnoma spreobrnilo odnose moči na političnem področju, saj je bil liberalni tabor potisnjen v opozicijo. Ne glede na krizo, ki so jo Sokoli doživeli kot posledico volitev, so v Laškem ohranili primat, njihove prireditve so bile še vedno bolj obiskane od prireditev, ki jih je prirejala Zveza fantovskih odsekov.

Druga svetovna vojna je podobno kot prva močna zaznamovala Laško, v katerega so ponovno, tokrat kot okupatorji, prišli Nemci. Z njihovim prihodom je zamrlo kulturno dogajanje, uničene je bilo mnogo društvene dokumentacije. Nadaljevali so edino godbeniki, ki so pod nemško oblastjo oblekli uniforme Wehrmannschafta in bili »nemško trobilo«, s čimer so bili oproščeni mnogih obveznosti in deležni marsikaterih ugodnosti iz nemške strani.

Nastanek nove Jugoslavije in njene razvojne politike je močno prizadelo delovanje Olepševalnega oziroma Turistično društvo, ki je bilo potisnjeno v ozadje. Med obema vojnama je namreč igralo pomembno vlogo in je tesno sodelovalo z občinskimi oblastmi pri ponovni obuditvi turizma. To vlogo je opravljalo tudi že pred prvo svetovno vojno, ko je bil odbor še večinoma nemški. Na pobudo tega društva je že leta 1907 nastal lokalni muzej, za zbirko pa je vseskozi skrbelo društvo, tako da se jo je del ohranil do danes. Zbirka je med bombardiranjem v času druge svetovne vojne utrpela veliko škode, mnogo predmetov so v tem času odtujili tako tujci kot domačini.

Novonastala društva so se po vojni združila pod Sindikalno kulturnim umetniškim društvom Rečica – Laško. Z letom 1952 je nastalo delavsko prosvetno društvo Svoboda Dušan Poženel, ki je prevzelo vso kulturno in umetniško dejavnost. Društvo je imelo mnoge odseke: pevski, godbeni, dramski, propagandni, folklorni, recitacijski, filmski, šahovski odsek in ljudsko univerzo. Prireditve so se v Laškem večinoma še vedno odvijale v Sokolskem domu, ki se je preimenoval v Dom Partizan oziroma Dom Dušana Poženela.

Na veljavi je počasi začelo pridobivati tudi turistično društvo. Z željo po ponovni obuditvi turizma so leta 1964 organizirali prvo tradicionalno prireditev Pivo in Cvetje, ki je že takrat v Laško pripeljala mnoge obiskovalce. Vseeno pa to ni bilo dovolj, da bi v Laško prihajali turisti skozi celo leto. Potrebno je bilo sodelovanje z občino, gospodarskimi organizacijami in z različnimi društvi v mestu in okolici. Poleg že tradicionalnih kulturnih društev, kot je godba na pihala in pevski zbor, so začela nastajati nova društva, ki so iz pozabe začela vračati stare šege in običaje. Gre za folklorne in etnografske skupine, ki obujajo in prikazujejo ljudsko petje, ples, stare običaje in navade, praznične šege in šege življenjskega kroga in delujejo pod

okriljem Etno odbora Jureta Krašovca »Možnar«. Za sodobni turizem, ki se čedalje bolj vrača h koreninam in išče izvore, so ta društva nepogrešljiva.

Drugo postavljeno hipotezo, ki pravi da današnja kulturna dejavnost v Laškem izhaja iz tradicije društev, ustanovljenih konec 19. in na začetku 20. stoletja, lahko potrdimo saj za današnjo kulturno podobo Laškega velja, da je zmes preteklosti in sodobnosti. Tradicija delovanja društev ustanovljenih ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja še danes sooblikuje kulturno podobo kraja in vpliva na njegov razvoj. Že pred nastankom Čitalnice lahko govorimo o godbeni in pevske dejavnosti, tako ena kot druga dejavnost sta delovali pod okriljem različnih društev in imata še danes pomembno mesto. Z nastankom Čitalnice se je pričela tudi splošna knjižnična dejavnost, ki se je nadaljevala preko različnih društev in šol vse do nastanka javne splošne knjižnice po drugi svetovni vojni. Sokoli so zapustili svoj dom, ki danes pod imenom Kulturni center s svojim raznolikim programom privablja ljudi od blizu in daleč. Velik vpliv k tradiciji ima prav gotovo prvotno nemško Olepševalno društvo, danes Turistično društvo, ki pomembno sooblikuje in ustvarja kulturno podobo in dogajanje v Laškem.

Pomembna razlika v današnjem in preteklem kulturnem dogajanju, ki izvira iz lokalne zgodovine in tradicije – ohranjanjem tradicije godbene in pevske dejavnosti, ponovnega obujanje starih šeg in ljudskih običajev ter ljubiteljska kulturna dejavnosti – je v tem, da ima današnje kulturno dogajanje izrazito turističen značaj, ki ga je z delovanjem turističnega društva začelo pridobivati že pred prvo svetovno vojno. Vzgibi in razlogi za kulturno dogajanje in ustvarjanje ter nastajanje društev v času čitalniške dobe so namreč izhajali iz potrebe po ohranjanju slovenske identitete in jezika ter nuje po uporabi nemške raznarodovalni politiki.

Današnja kulturna podoba mesta se še vedno oblikuje preko Turističnega društva, sodelovanja posameznih društev, Etno odbora Jureta Krašovca »Možnar«, JSKD-ja (Javni sklad za kulturne dejavnosti), ki skrbi za ljubiteljsko kulturno dejavnost, društva ŠMOCL (Študentsko Mladinski Otroški Center Laško) in novonastalih zavodov: Knjižnice Laško, ki samostojno (različne knjižnice so do konca druge svetovne vojne delovale v okviru društev in šole) deluje od druge svetovne vojne dalje, ter javnega zavoda STIK – centra za šport, turizem, informiranje in kulturo, ki pod svojim okriljem združuje prireditvena prostora Kulturni Center (bivši sokolski dom) in športno dvorano Tri lilije, TIC Laško (Turistično informativni center)

ter Muzej Laško, ki je pridobil svoje nove prostore in možnost ponovne postavitve zbirke ter stalnih razstav.

Diplomsko delo tako predstavlja poskus orisa kulturnega dogajanja v Laškem in predstavitev kulturnih društev od konca 19. stoletja, narodna in ideološka razmerja na kulturnem področju društvenega delovanja ter ohranjanje tradicije nekdanjih društev v današnji kulturni podobi mesta Laško. Ne ponuja podrobnega vpogleda v delovanje posameznih društev ali organizacij, lahko pa predstavlja izhodišče podrobnejših obdelav in objav bogatega gradiva shranjenega v arhivu Muzeja Laško, tudi bogate zapuščine Karla Valentiniča, njegove kronike, rokopisa pisanega v nemškem jeziku, delno tudi v gotici, ki je kot tak mnogim nerazumljiv in predstavlja premalokrat uporabljen vir bogatih podatkov.

8 Literatura

1. Bralno društvo za Laški trg in okolico, rokopis. 1893. *Zapisnik občnih zborov in odborovnih sej*. Muzej Laško (ML).
2. Dolenc, Ervin. 1996. *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
3. Gabrič, Aleš. 1996. Leto 1945 in slovenska kultura. V *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov*, ur. Aleš Gabrič, 155–170. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
4. Jelovšek, Edo. 1971. *Nad sto let tradicije godb na pihala v Laškem*. Laško: Godba na pihala Laško.
5. — — — *Zgodovina Laškega*. Muzej Laško.
6. Klemenčič, Matjaž. 2002. Razvoj jezikovne kulture v Laškem od sredine 19. stoletja dalje. V *Laški zbornik 2002*, ur. Jože Maček, 151–154. Laško: Knjižnica Laško.
7. Kovačič, Metka. 2007. Iz preteklosti knjižničarstva s poudarkom na zgodovini splošnih knjižnic laške občine. V *Laški zbornik 2007*, ur. Jože Maček, 231–268. Laško: Knjižnica Laško.
8. Krašovec, Jure. 1998. *Moški pevski zbor Laško 70 let*. Laško: Moški pevski zbor.
9. — — — 2001. *Sto in deset let turističnega društva v Laškem*. Laško: Turistično društvo.
10. Laški lokalni muzej, rokopisna listina. 1907. *Gründer des Tüfferer Localmuseums*. Muzej Laško.
11. Mulej, Irena. 2002. *140 let Laške pihalne godbe*. Laško: Laška pihalna godba.
12. Narodna čitalnica v Laškem trgu, rokopisna listina. 1869. *Častni člani narodne laške čitalnice*. Muzej Laško.
13. — — — 1869. *Pravila laške čitalnice*. Muzej Laško.
14. — — — 1869. *Volitve pravega odbora Narodne čitalnice laške, dan 26. september 1869*. Muzej Laško.
15. Nemško šolsko društvo. 1906. *Deutscher Schulverein*. Muzej Laško.
16. Orožen, Janko. 2002. Zgodovina šolstva v Laškem. V *Laški zbornik 2002*, ur. Jože Maček, 93–150. Laško: Knjižnica Laško.
17. Rijavec, Josip in Marija Zidar. 1951. *Slovenske knjižnice: pregled ob štiristoletnici slovenske knjige*. Ljubljana: Društvo bibliotekarjev Slovenije.

18. Rybář, Miloš. 2002. Pregled zgodovine Laškega do leta 1941. V *Laški zbornik 2002*, ur. Jože Maček, 9–40. Laško: Knjižnica Laško.
19. Podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda. 1891. Rokopis *Zapisnika podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda v Laškem*. Muzej Laško.
20. Slovenski Gospodar. 1904. *Društvena naznanila*, 22. december. Dostopno prek: http://www.dlib.si/html.asp?id=documents%2Fclanki%2Fslovenski_gospodar%2Fpdf%2FSlovenski_gospodar_19041222_01_01_0003_003.pdf&database=clanki&find2=&find1=la%9Ak (26. marec 2009).
21. – – – 1905. *Društvena poročila: Bralno društvo v Laškem trgu*, 19. januar. Dostopno prek: http://www.dlib.si/html.asp?id=documents%2Fclanki%2Fslovenski_gospodar%2Fpdf%2FSlovenski_gospodar_19050119_01_01_0003_003.pdf&database=clanki&find2=&find1=la%9Ak (26. marec 2009).
22. Vidovič–Miklavčič, Anka. 2007. Iz preteklosti okraja Laško v letih med 1929–1941. V *Laški zbornik 2007*, ur. Jože Maček, 77–102. Laško: Knjižnica Laško.
23. Vovko, Andrej. 2004. *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
24. Zdovc, Hedvika. 2006. Razpust društev in organizacija na območju okrožja Brežice leta 1941. V *Hiša pisanih spominov*, ur. Bojan Cvelfar, 209–213. Celje: Zgodovinski arhiv.